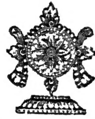
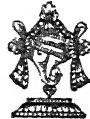
॥ श्रीः ॥



श्रीमते लक्ष्मीनृसिंहपरब्रह्मणे नमः ।

श्रीमते रामानुजाय नमः ।

श्रीमते श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्र-
महादेशिकाय नमः ।

श्रीमद्वेदमार्गेत्यादिविरुदावलीमेदुरैः श्रीमदहोबिलमठदिव्यास्थाने
चतुरधिकचत्वारिंशत्संख्यासंख्यातपट्टाभिषेकपरिमण्डितैः
श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्रमहादेशिकैः
अनुगृहीताः

# शारीरकाधिकरणक्रमबोधिनी, अधिकरणसंख्या-विषयबोधिनी, ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिका, विशिष्टाद्वैतसिद्धान्ततत्त्वसंग्रहश्च

विजयन्ते तमाम् ।

[ शार्वरी मीन फल्गुनी ]

श्रीमदहोबिलमठे ४४ तमे पट्टे मूर्धाभिषिक्ताः जगदाचार्याः

**श्रीवण्शठकोपश्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्रमहादेशिकाः**



श्रीरङ्गनाथशठकोपयतीन्द्रदृष्टं लक्ष्मीनृसिंहशठजित्करुणैकपात्रम् ।
श्रीरङ्गवीररघुराट् शठकोपहृद्यं वेदान्तदेशिकयतीन्द्रमहं प्रपद्ये ॥

( सिंहमासे हस्तनक्षत्रे अवतारः )

# முகவுரை

---

"मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चित्" என்கிற கணக்கில் யதாவத்தாக விஷயங்களை அறிபவரே ஆயிரத்துக் கொருவர். பேசுபவரோ பதினாயிரத்தில் ஒருவர். எழுதுபவரைப்பற்றி என்ன சொல்ல? அதிலும் இப்போது ஸ்ரீமத் அஹோபிலமட திவ்யாஸ்தானத்தை யும் பண்டித மண்டலத்தில் ப்ரதம ஸ்தானத்தையும் ஒருங்கே அலங்கரித்தருளும் ஸ்ரீமத் அழகியசிங்கர் அருளிச்செய்துள்ள முப்பெரும் நூல்களை முன்னிறுத்திப் பேசுவது எத்திறம்? ஸ்ரீஅழகிய சிங்கருடைய கல்வி(க்) கேள்விக்கடலினின்றும் தெறித்த அமுதத் திவலைகளாம் இந்நூல்கள், அடியோங்களால் அநவரதமும் அனு பவிக்கப்பெற்று "யாம் பெற்றபேற்றை வைய மெல்லாம் பெறுக" என்ற கருத்தினால் இப்பொழுது வெளியிடப்படுகின்றன. "வ்யாஸ" ஸூத்ரத்தில் கோர்த்த இம்மும்மணிகளை விசால ஹ்ருதயர் அணிந்து பாராட்டுவர் என்பதில் ஐயமில்லை. ப்ரஹ்மஸூத்ர ப்ரஸ்தானத்தில் ஸ்ரீ பாஷ்யகாரருடைய மூன்று அருளிச்செயல்களை நினைவுபடுத்தும் வகையில் இவையும், தொகையில் மூன்றாய் நின்று அவைதரும் பலனை அளிக்கவல்லன. ஜநுஷா அந்தன் சித்திரத் தைப் புகழ்வதுபோல் இந்நூற்களைப் பாராமலே புகழ்வார் பலர் இருக்கலாம். ஆயினும் அன்னாரைவிட

ஆமூலாக்ரம் பராமர்சித்துச் சிலர் பழித்தாலும் அவரே எமக்கு அநுகூலராவர். ஏனெனில் அவர்கள் வேறு பல காரணங்களால் வாய்வெருவி, வெளியில் வைது கொண்டிருந்தாலும் ஒருதடவை ஸேவிக்க பாக்யம் பெற்ற அவர்களின் உள்ளமாவது இதுபோன்ற க்ரந்த நிர்மாணத்திலுள்ள சிரமங்களை உள்ளவாறு உணர்ந்து கொண்டாடிக்கொண்டிருக்கும் அல்லவா? அதுவே போதும் நமக்கு. ஸூத்ரங்கள் அதிகரணங்கள், அவைகளின் பெயர், அடைவு எண்ணிக்கை அர்த்தங்கள் இவைகளைப்பற்றி எவ்வெவ நியமங்கள் ஆதியில் மேற்கொள்ளப்பட்டனவோ, அவைகளையே முடிவுவரைப் பின்பற்ற முயன்றதில் இங்கு பெற்றுள்ள வெற்றியைவிட அதிகமாக இவ்விதமே முயன்றுமேலும் சிலர் வெற்றிபெற ஒருக்காலும் இயலாதென்று, ஸத்யம் செய்து கூறுவோம். திண்ணமிது.

"சாரீரகாதிகரணக்ரமபோதினீ" என்னும் முதனூலில் அதிகரணங்களைப் பெயரிட்டுக்காட்டி உத்தரோத்தரம் அநுக்ரமணிகை(அடைவு)யும் தரப்பட்டுள்ளது. "அதிகரணம்" என்றே குறிப்பிடமுடியாமற்போனவிடங்களில் அதேபொருளுள்ள அதிகாரகம், அதிகாரம், அதீகாரம், அதிக்ருதி என்றாற்போலுள்ள பதங்களைச் சேர்த்தும் சிலவிடங்களில் வேறுபதங்களைச் சேர்க்காமல் "இந்த்ரப்ராண:" என்றாற்போல நிருபபதமாகவும் நிர்தேசிக்கப்பட்டுள்ளது.

ஒவ்வொரு பாதாந்தங்களிலும் அப்பாதங்களில் உள்ள அதிகரணங்களின் எண்ணிக்கை எண்களாலேயே தரப்பட்டிருக்கிறது. இரண்டொருவிடங்களில் "ரஸஸங்க்யா"என்பதுபோல் பிரஸித்தமான ஸங்கேத முறையிலும் கணக்கிடப்பட்டிருக்கும். அடைவு சொல்லும்போது "பச்சாத்" என்னும் "அத" என்னும் சொற்களுடன் சில ஸ்தலங்களில் ஐந்தாம் வேற்றுமையும் இவ்விதம் பலபடிகளும் கையாளப்பட்டுள்ளன. பெரும்பாலும் ஒரு ச்லோகார்த்தத்தில் இரண்டு அதிகரணங்கள் இடம்பெற்றிருக்கின்றன. இரண்டாவது க்ரந்தம் ஸூத்ரஸங்க்யை அதிகரண ப்ரமேயம்இவைகளை மட்டும் ப்ரத்யதிகரணம் பிரகாசப்படுத்துகிறது. ஒரு பத்யார்த்தத்திற்கு ஒரு அதிகரணம் என்று முறை. மூன்ருவது க்ருதி, ப்ரதிஸூத்ரம் பொருள் கூறும். ஒரு ஸூத்திரத்திற்கு ஒரு ச்லோகம்.

இம்மூன்று நூல்களிலும் கூடியவரையில் ஸூத்ர, தத்பாஷ்யாதிகளை நினைவுபடுத்தும் விதம் ப்ரத்யபிஜ்ஞாபகமான சப்தராசிகளே உபயோகிக்கப்பட்டுள்ளன. அதனால் சிலவிடங்களில் அவைகளுடைய அநுகாரம் முற்றி வ்ருத்தங்களுக்கு வேண்டிய குரு லகு வர்ண நியமங்கள் வேறுவழியின்றி உபேக்ஷிக்கப்பட்டிருக்கலாம். ச்ருதிகண்டங்களை உதாஹரிக்கும்போது வ்யாகரணவிருத்தமான வைதிகப்ரக்ரியையும் வரக் காணலாம். ஆயினும் இம்மூன்று நூல்களும் தாரணகாமநர்களுக்கு அவசியம் தேவைப்பட்டனவே. இவைகளைப் பாடம்செய்து பயன்பெறுவார்களாக.

கடைசியில் நம் ஸித்தாந்தத்திலுள்ள தத்வங்களை ஐயமற மனதில் எளிதில் நிலைநிற்பதற்குறுப்பாக "விசிஷ்டாத்வைத ஸித்தாந்த தத்வ ஸங்க்ரஹம்" என்ற க்ரந்தமும் ஸ்ரீ அழகியசிங்கரால் அருளப்பட்டது. அதுவும் சேர்த்து வெளியிடப்பட்டிருக்கிறது.

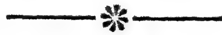
இவ்விதம்,

**ஸ்ரீ ஸந்நிதி வித்யார்த்தி மண்டலம்.**

॥ श्रीः ॥

श्रीमते श्रीलक्ष्मीनृसिंह परब्रह्मणे नमः ।

# शारीरकाधिकरण क्रमबोधिनी ॥



1 वेदान्तार्ययतीन्द्रेण सच्छात्रानुजिघृक्षया ।
शारीरकाधिक्रियाणां क्रियते क्रमबोधिनी ॥

2 जिज्ञासाधिकृते. पश्चात् जन्माद्यधिकृतिस्तथा ।
शास्त्रयोनित्वतः पश्चात् समन्वय इहोच्यते ॥

3 ईक्षत्यधिकृतेः पश्चादानन्दमय इष्यते ।
पश्चादन्तरधीकारादाकाशाधिकृतिस्तथा ॥

4 प्राणाधिकरणात् पश्चाज्ज्योतिर्नाम तथा विदुः ।
इन्द्रप्राणस्तथाद्यादेत्वेकादश विदुर्बुधाः ॥

5 अथ सर्वत्र प्रसिद्धेरत्तृनाम तथा विदुः ।
अन्तराधिकृतेः पश्चादन्तर्याम्यधिकारकम् ॥

6 अदृश्यत्वादिगुणकाद्वैश्वानर इहोच्यते ।
आद्ये द्वितीयपादे तु षट्चाधिकृतयस्स्मृताः ॥

7 द्युभ्वाद्यधिकृतेः पश्चाद्भूमाधिकरणं तथा ।
अक्षराधिकृतेः पश्चाद्विदुरीक्षतिकर्मच ॥

8 दहराधिकृतेः पश्चात् प्रमिताधिकृतिस्तथा ।
देवताधिकृतेः पश्चान्मधुनामाधिकारकम् ॥

9 अपशूद्राधिकरणाच्छेषःप्रमित उच्यते।
अथ चार्थान्तरत्वादि व्यपदेशो दशेह च ॥

10 अथानुमानिकात् पश्चाच्चमसाधिकृतिस्तथा।
संख्योपसंग्रहात् पश्चात् कारणत्व मिहोच्यते ॥

11 जगद्वाचित्वतः पश्चाद्वाक्यान्वय उदीरितः।
प्रकृत्यधिकृतेस्सर्वव्याख्यान मिहचाष्ट च ॥

12 द्वितीये स्मृत्यधिकृतेर्योगप्रत्युक्तिरेव च।
विलक्षणत्वाधिकृतेः पश्चाच्छिष्टापरिग्रहः ॥

13 भोक्त्रापत्तेः परं चैव ह्यारंभण मिहोच्यते।
अथेतरव्यपदेशा दुपसंहार उच्यते ॥

14 कृत्स्नप्रसक्तितः प्रयोजनवत्व मिहोच्यते।
द्वितीये प्रथमे पादे दशाधिकृतयस्स्मृताः ॥

15 रचनानुपपत्तेस्तु महद्दीर्घमुदीरितम्।
समुदायाधिकरणादुपलब्धिरिहोच्यते ॥

16 सर्वथानुपपत्तेस्तु तथैकस्मिन्नसंभवः।
पशुपत्यधिकरणा दुक्तो ह्युत्पत्त्यसंभवः ॥

17 द्वितीयस्य द्वितीये चाप्यष्टाधि कृतयस्स्मृताः।
वियदधिकृतेः पश्चात्तेजोधिकरणं स्मृतम् ॥

18 आत्माधिकरणात्पश्चात् ज्ञाधिकार उदीरितः।
तथा कर्त्रधिकरणात् परायत्त मिहोच्यते ॥

19 अंशाधिकरणञ्चेति सप्ताधिकृतयस्त्विह ।
प्राणोत्पत्तेः परञ्चैव सप्तगत्यधिकारकम् ॥

20 प्राणाणुत्वात्परं वायुक्रियाधिकरणं तथा ।
श्रेष्ठाणुत्वात् परञ्ज्योतिराद्यधिष्ठान मुच्यते ॥

21 इन्द्रियाधिकृतेस्संज्ञामूर्तिक्लृप्ति स्त्विहोच्यते ।
द्वितीयस्य तुरीये चाप्यष्टाधिकृतय स्स्मृताः ॥

22 तदन्तरप्रतिपत्तेः कृतात्यय उदीरितः ।
अनिष्टादिकारिणस्ततस्वभान्यापत्तिरुच्यते ।

23 नातिचिराधिकरणादन्याधिष्ठितमेव हि ।
तृतीये प्रथमे पादे षट्चाधिकृतयः स्मृताः ॥

24 सन्ध्याधिकरणात्पश्चात्तदभावस्समुच्यते ।
तत्कर्मानुस्मृतिशब्द विधेर्मुग्धाधिकारकम् ॥

25 तथा चैवोभयलिंगादहिकुण्डलमेव च ।
पराधिकरणात् पश्चात् फलाधिकरणं तथा ॥

26 तृतीयस्य द्वितीयेचाप्यष्टाधिकृतयः स्मृताः ।
सर्ववेदान्तप्रत्ययादन्यथात्व मिहोच्यते ॥

27 सर्वाभेदाधिकरणादानन्दाद्यधिकारकम् ।
कार्याख्यानाधिकरणा त्समानाधिकृतिस्तथा ॥

28 संबन्धाधिकृतेः पश्चात्सम्भृत्यधिकृतिस्तथा ।
पुरुषविद्याधिकृते र्वेधाद्यधिकृतिस्तथा ॥

29 हान्यधिकरणात्पश्चात्सांपराय इहोच्यते ।
अनियमाधिकरणा दक्षरध्यधिकारकम् ॥

30 अन्तरत्वाधिकरणात्कामाद्यधिकृतिस्तथा ।
तन्निर्धारणानियमात् प्रदानाधिकृतिस्तथा ॥

31 लिंगभूयस्त्वाधिकृतेः पश्चात्पूर्वविकल्पकम् ।
शरीरेभावतश्चांगावबद्धाधिकृतिस्तथा ॥

32 भूमज्यायस्त्वतः पश्चात्तथा शब्दादिभेदतः ।
विकल्पाधिकृतेः पश्चात्तद्यथाश्रयभावतः ॥

33 तृतीयस्य तृतीये तु षड्विंशति रधिक्रियाः ।
पुरुषार्थाधिकरणात् स्तुतिमात्राधिकारकम् ॥

34 पारिप्लवाधिकरणादग्नीन्धन मिहोच्यते ।
सर्वापेक्षाधिकरणात् तथा शमदमादि च ॥

35 सर्वान्नानुमतेः पश्चाद्विहितत्वाधिकारकम् ।
विधुराधिकृतेः पश्चात् तद्भूताधिकृतिस्तथा ॥

36 स्वाम्यधिकरणात् पश्चात् सहकार्यन्तरेविधिः ।
अनाविष्कारतः पश्चादैहिकाधिकृतिस्तथा ॥

37 तथा मुक्तिपलश्चाहुः पक्षसंख्याः प्रकीर्तिताः ।
आवृत्त्यधिकृतेः पश्चादात्मत्वोपासनं तथा ॥

38 प्रतीकाधिकृतेः पश्चादादित्यादिमतिस्तथा ।
आसीनाधिकृतेः पश्चादाप्रयाणाधिकारकम् ॥

39 तदधिगमाधिकृते रितराधिकृतिस्तथा ।
अनारब्धकार्यात्पश्चादग्निहोत्रादि रिष्यते ॥

40 इतरक्षपणञ्चैव पादेऽत्रैकादशस्मृताः ।
वागधिकरणात्पश्चात् मनोधिकरणं तथा ।

41 अध्यक्षाधिकृतेः पश्चाद्भूताधिकरणं तथा ।
आसृत्युपक्रमात् पश्चात् परसम्पत्तिरुच्यते ॥

42 अविभागाधिकरणात्तदोकोऽधिकृतिस्तथा ।
रश्म्यनुसाराधिकृते र्निशाधिकरणं तथा ॥

43 दक्षिणायन मित्यत्र पादेऽप्येकादश स्मृताः ।
अथार्चिराद्यधिकृते र्वायुनामाधिकारकम् ॥

44 वरुणाधिकृतेः पश्चादातिवाहिक उच्यते ।
कार्याधिकरणंचेति पञ्चाधिकृतयः स्मृताः॥

45 संपद्याविर्भावतस्तु ह्यविभागेनदृष्टता ।
ब्राह्माधिकरणात्पश्चात् संकल्पाधिकृतिस्तथा ॥

46 अभावाधिकृतेः पश्चाज्जगद्व्यापार वर्जमोम् ।
तुरीयस्य तुरीये तु रससंख्याः प्रकीर्तिताः ॥

47 शारीरकाधिकरण पौर्वापर्यावबोधिनीम् ।
वेदचूडार्ययोगीत्थं शिष्यप्रार्थनयाऽकरोत् ॥

इति श्रीमद्वेदमार्गेत्यादि विरुदावळिमेदुराणां श्रीमदहोबिलमठ दिव्यास्थाने चतुरधिक चत्वारिंशत् संख्या संख्यात पट्टाभिषेक परिमण्डितानां श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिक यतीन्द्र महादेशिकानां कृतिष्वन्यतमेयं शारीरकाधिकरण क्रमबोधिनी संपुर्णा ॥

॥ श्रीः ॥

# अधिकरणसूत्रसंख्या विषयबोधिनी ॥



1 जिज्ञासायां सूत्रमेकं विचारो ब्रह्मणस्त्वथ ।
जन्माद्यधिकृतावेकं तद्ब्रह्मेति यतो जगत् ॥

2 एकं तु शास्त्रयोनित्वे शास्त्रेणैवावगम्यते ।
समन्वयेप्येकमेव पुरुषार्थतयान्वयः ॥

3 ईक्षत्यधिकृतावष्ट सच्छब्दो ब्रह्मवाचकः ।
तथानन्दमयेऽप्यष्टमुत्प्राचुर्यात् परः पुमान् ॥

4 द्वे चैवान्तरधिकृतौ सूर्येदृश्यः परःपुमान् ।
आकाशाधिकृतावेकं भूतादन्यं परं विदुः ॥

5 प्राणाधिकरणेऽप्येकं योगाद्ब्रह्म परंगुणैः ।
ज्योतिरधिकृतौ चत्वार्यग्न्यादित्यादितः परम् ॥

6 इन्द्रप्राणे च चत्वारि प्राणेन्द्रात्माह्युपास्यते ।
सर्वत्र प्रसिद्धावष्ट जीवादन्यो मनोमयः ॥

7 चत्वार्येवात्त्रधिकृतौ संहर्ता जगतोऽस्यसः ।
अन्तराधिकृतौ षट् च जीवबिंब सुरात्परः ॥

8 अन्तर्यामिणि च त्रीणि पृथिव्याद्यन्तरःपराः ।
अदृश्यत्वादिगुणके त्रीणि ब्रह्मपरात्परम् ॥

9 वैश्वानरे नवैवाग्निर्देवता जाठरात्परः ।
द्युभ्वाद्यधिकृतौ षट् च यस्मिन्निति नरात् परः ॥

10 भूमाधिकरणे द्वे च भूमयुक्तो नरात् परः ।
अक्षराधिकृतौ त्रीणि प्रधानाज्जीवितःपरः ॥

11 ईक्षतिकर्माधिकृतावेकं धातुःपरं फलम् ।
दहरे दशसूत्राणि ह्याकाशात् जीवतःपरः ॥

12 प्रमिताधिकृतौ द्वेचाप्यङ्गुष्ठ प्रमितःपरः ।
देवताधिकृतौ पञ्च देवादिष्वप्युपासनम् ॥

13 त्रीण्येवमध्वधिकृतौ वस्वादिष्वपि संभवः ।
अपशूद्रे सप्त चैव शूद्राणां नास्त्युपासनम् ॥

14 द्वे शेष प्रमिते ब्रह्म सर्वकंपनकारणम् ।
त्रीणि चार्तान्तरत्वादौ बद्धान्मुक्तात्परःपुमान् ॥

15 सप्तानुमानिकेऽव्यक्तमचित्कार्यं वपुर्मतम् ।
चमसे त्रीण्यजास्पष्टमुक्ता चमसवन्नहि ॥

16 संख्योपसंग्रहे त्रीणि सांख्यतत्वं न चोच्यते ।
द्वे कारणत्वाधिकृतौ वाक्यानां ब्रह्मवाचिता ॥

17 जगद्वाचित्वतस्त्रीणि ब्रह्मकर्म जगत्कृतौ ।
वाक्यान्वये च चत्वारि द्रष्टव्यः परमःपुमान् ॥

18 प्रकृत्यधिकृतौ षट् च ह्युपादानमपि स्वयम् ।
एकंतु सर्वव्याख्याने व्याख्याता न्यायतस्समे ॥

19 द्वे सूत्रे स्मृत्यधिकृतौ मन्वादिस्मृतिग्राह्यता।
एकंतु योगप्रत्युक्तौ धातुर्योगो निरस्यते ॥

20 विलक्षणत्वे च नव गोमयाद्वृश्चिकादिवत्।
शिष्टा परिग्रहे ह्येकं त्याज्या एवत्ववैदिकाः ॥

21 भोक्त्रापत्तौ तथैवैकं देहित्वेऽपि नभोक्तृता।
आरंभणे षट्सूत्राणि ब्रह्मानन्यज्जगद्भवेत् ॥

22 त्रीणीतरव्यपदेशे जीवादन्यः परः पुमान्।
द्वेचोपसंहारे ब्रह्मक्षीरवन्निरपेक्षकम् ॥

23 कृत्स्नप्रसक्तौ षड्ब्रह्म निरंशं सर्वकारणम्।
पञ्च प्रयोजनवत्वे विष्णोर्लीलैव राजवत् ॥

24 रचनानुपपत्तौ च नवाव्यक्तं न कारणम्।
महद्दीर्घे तु सप्तैव परमाणुर्नकारणम् ॥

25 समुदाये दशाण्वादि मूलसंघात दुस्स्थता।
त्रयं चैवोपलब्धौ स्यात् ज्ञानेऽप्यर्थोपलब्धितः ॥

26 सर्वथानुपपत्तौ च ह्येकं शून्यं न कारणम्।
एकस्मिन्नेव चत्वारि सत्त्वासत्त्व विरोधतः ॥

27 पशुपतौ च चत्वारि चतुर्विध मसंगतम्।
उत्पत्त्यसंभवे चत्वार्यात्मोत्पत्तिर्निषिद्ध्यते ॥

28 वियन्नाम्नि नवैवस्युराकाशोऽप्यात्मनो भवेत्।
तेजोऽधिकरणेऽप्यष्टावुत्पत्तिस्तच्छरीरकात् ॥

29 आत्माधिकरणेऽप्येकमात्मा नित्यो न जायते ।
चतुर्दश ज्ञाधिकारे ज्ञाता ज्ञानस्वरूपकः ।

30 सप्तैव कर्त्रधिकृतौ ज्ञातुरेव हि कर्तृता ।
परायत्ते तु सूत्रे द्वे ब्रह्माधीना तु कर्तृता ॥

31 अंशेप्येकादशैवेति जीवानां तच्छरीरता ।
प्राणोत्पत्तौ त्रयं प्राणा अहङ्काराद्भवन्ति हि ॥

32 सप्तगत्यां द्वयश्चैव ह्यक्षाण्येकादशध्रुवम् ।
प्राणाणुत्वे द्वयं चाहुरिन्द्रियाणुत्व मेव च ॥

33 वायुक्रियायां चत्वारि विशेषापन्न एव हि ।
श्रेष्ठाणुत्वेप्येकमेव प्राणोऽप्यणुरितीरितः ॥

34 द्वे ज्योतिराद्यधिष्ठाने पराज्जीवार्कतेजसाम् ।
इन्द्रियाधिकृतौ द्वे च श्रेष्ठान्येत्विंद्रियाणि ते ॥

35 संज्ञामूर्तौ त्रयं क्लृप्तिस्त्रिवृत्कुर्वत एव हि ।
तदन्तरप्रतिपत्तौ सप्त भूतैश्च गच्छति ॥

36 कृतात्यये च चत्वारि ह्यागच्छति शुभाशुभैः ।
दशानिष्टादिकारिणि पापी चन्द्रन्नगच्छति ॥

37 तत्स्वभाव्येप्येकमेवे त्याकाश सदृशो भवेत् ।
नातिचिरेऽप्येकमेव विशेषाच्छीघ्रमत्र हि ॥

38 चत्वार्यन्याधिष्ठिते तु वपुषान्यस्य युज्यते ।
सन्ध्याधिकरणे षट् च स्वाप्नस्रष्टा परःपुमान् ॥

39 तदभावे द्वयंचैव नाडीयुक्परमात्मनि ।
कर्मानुस्मृत्यधिकृतावेकं सुप्तः प्रबुध्यते ॥

40 मुग्धाधिकरणेऽप्येकं मरणात् प्राग्दशाहि सा ।
पञ्चदशोभयलिंगे निर्दोषश्शुभ एव हि ॥

41 अहिकुण्डले च चत्वारि जडानां तच्छरीरता ।
पराधिकरणे सप्त कारणान्न परं फलम् ॥

42 चत्वार्येव फले विष्णुः फलदातेति निश्चितः ।
पञ्चैव सर्ववेदान्ते ह्येकैव दहरादिधीः ॥

43 चत्वारि चान्यथात्वे तु ह्युद्गीथो भिद्यते सदा ।
सर्वाभेदेत्वेकमेव प्राणोपासनमेकधा ॥

44 सप्तानन्दाद्यधिकृतौ ते सर्वोपासनानुगाः ।
कार्याख्याने त्वेकमपां प्राणवासस्त्वचिन्तनम् ॥

45 समानाधिकृतावेकं शांडिली तु न भिद्यते ।
संबन्धाधिकृतौ त्रीणि विद्याभिन्नाक्षिसूर्ययोः ॥

46 एकं तु संभृतौ द्युव्याप्त्यादिनाल्पाश्रयासु हि ।
एकं पुरुषविद्यायां विद्याभेदश्च निश्चितः ॥

47 वेधाद्यधिकृतावेकं वेदाधीत्यंगमेव तत् ।
एकन्तु हान्यधिकृतौ हान्युपायनमेलनम् ॥

48 सांपराये तु पञ्चैव पुण्यपाप विमोचनम् ।
अनियमे त्वेकसूत्रं सर्वेषामर्चिरादिका ॥

49 द्वे चाक्षरध्यधिकृतौ सर्वास्वस्थूलताधिकम् ।
त्रीण्यन्तरत्वे नोपस्ति अद्दोलेपास्तिभिन्नताः ॥

50 कामाद्यधिकृतौ त्रीणि दहरैक्यं स्थलत्रये ।
एकं तन्निर्धारणे नोद्गीथविद्याऽविनाभवः ॥

51 प्रदानाधिकृतावेकं दहराद्यावृत्तिरिन्द्रवत् ।
एकं तु लिंगभूयस्त्वे सर्वोपास्यं विशेष्यते ॥

52 सप्त पूर्वविकल्पे तु विद्यैव हि मनश्चितः ।
द्वयं शरीरभावे तु मुक्तरूपमुपासने ॥

53 द्वयमंगावबद्धेनुशाखमुद्गीथवेदनम् ।
भूमज्यायस्त्व एकं सामस्त्याद्वैश्वानरं विदुः ॥
( एकं तु भूमज्यायस्त्वेऽव्यस्तं वैश्वानरं विदुः )

54 शब्दादिभेदे त्वेकं स्याद्विद्या नाना प्रकीर्तिताः ।
विकल्पाधिकृतौ द्वे च विद्यानां न समुच्चयः ॥

55 षड्यथाश्रयभावे तु न क्रत्वंगमुपासनम् ।
विंशतिः पुरुषार्थेतु विद्यातः फलमिष्यते ॥

56 स्तुतिमात्रे च सूत्रे द्वे विधीरसतमादिषु ।
पारिप्लवे द्वे आख्यानं विद्याविध्यर्थमेव हि ॥

57 एकंमग्नीन्धने विद्या नाग्न्यपेक्षोर्ध्वरेतसाम् ।
एकं तु सर्वापेक्षायां गृहिविद्यातथाश्ववत् ॥

58 शमाद्यधिकृतावेकमुपेतस्याच्छमादिभिः ।
सर्वान्नानुमतौ चत्वार्यापत्स्वेव हि सा भवेत् ॥

59 विहितत्वे च चत्वारि केवलाश्रम कर्म च।
विधुरे चैव चत्वारि विद्यानाश्रमणामपि ॥

60 चत्वारि चैव तद्भूते न विद्या पतितस्य तु।
द्वे च स्वाम्यधिकरणे चोद्गीथध्यानमृत्विजः ॥

61 सहकार्यन्तरे त्रीणि मौनं विद्यावतामपि।
अनाविष्कार एकं स्यात् स्वमाहात्म्य निगूहनम् ॥

62 एकमैहिक उत्तिष्ठेदबाधेह्यन्ययान्यदा।
मुक्तिफलेत्वेकमेव ब्रह्मविद्या च पूर्ववत् ॥

63 आवृत्त्यधिकृतौ द्वे च वेदनावृत्तिरुच्यते।
आत्मत्वोपासने त्वेकं स्वात्मेत्येव ह्युपासनम् ॥

64 द्वे प्रतीके ह्यग्निविधावंगं नात्मेत्युपास्यते।
आदित्यादिमतावेकमुद्गीथेऽर्कस्य दर्शनम् ॥

65 आसीनाधिकृतौ पञ्च त्वासीनस्यैव तद्भवेत्।
आप्रयाणे त्वेकमेव प्रायणान्तमुपासनम् ॥

66 तदाधिगमे त्वेकं स्यात्तदैवाघ विमोचनम्।
इतराधिकृतावेकं पुण्यानामपि पूर्ववत् ॥

67 अनारब्धे त्वेकमेव प्रारब्धान्यद्विनश्यति।
त्रीण्येव चाग्निहोत्रादौ विद्यार्थं कार्यमेव तत् ॥

68 इतरक्षपणे चैकं भुक्त्वारब्धे तु मोक्षभाक्।
द्वे वागाधिकृतौ वाचो मनस्संपत्तिरिन्द्रियैः ॥

69 मनोऽधिकरणे त्वेकं मनः प्राणे तु युज्यते ।
अध्यक्षाधिकृतावेकं प्राणश्चात्मनि युज्यते ॥

70 भूताधिकरणे च द्वे आत्मा भूतेषु युज्यते ।
आसृत्युपक्रमे सप्त ह्युत्क्रान्तिरुभयोस्समा ॥

71 एकं च परसंपत्तौ हार्दे जीवस्तु युज्यते ।
अविभागेऽप्येकमेव योगश्चात्माप्रृथक् स्थितिः ॥

72 तदोकोऽधिकृतावेकं ब्रह्मनाड्यैव गच्छति ।
एकं रश्म्यनुसारे तु रश्मीनाश्रित्य गच्छति ॥

73 निशाधिकरणेऽप्येकं मृतो निश्यपि गच्छति ।
दक्षिणेऽप्ययने च द्वे अर्चिरादिकया भवेत् ॥

74 अर्चिरादौ सूत्रमेकं सर्वत्रैकार्चिरादिका ।
एकन्तु वाय्वधिकृतौ वायुमब्दात्स गच्छति ॥

75 वरुणाधिकृतावेकमन्ते तु वरुणादयः ।
द्वे चातिवाहिकेस्यातां नेतारो ह्यर्चिरादयः ॥

76 दशकार्ये नयन्त्येते ब्रह्मात्मात्मविदोऽपि हि ।
संपद्याधिकृतौ त्रीणि विकासः प्रापितः फलम् ॥

77 अविभागेन दृष्टत्वेऽप्येकं पश्येत्तदात्मकम् ।
ब्राह्माधिकरणे त्रीणि ज्ञानाकारो गुणैस्सह ॥

78 संकल्पाधिकृतौ द्वे च संकल्पात् सृजति प्रभुः।
अभावे सप्त मुक्तस्तु सतनुश्चातनुर्मतः॥

79 जगद्व्यापार वर्जाख्ये षट्सूत्राण्यधिकारके।
भोगमात्रेण तुल्यत्वं मुक्तानामिति निश्चितम्॥

80 शारीरकाधिकरणप्रमेयं सूत्रसंख्यया।
वेदचूडार्ययोगीत्थं संजग्राह सतां मुदे॥

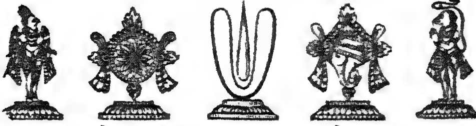
इति श्रीमद्वेदमार्गेत्यादि बिरुदावलिमेदुराणां श्रीमदहोबिलमठ दिव्यास्थाने चतुरधिक चत्वारिंशत् संख्या संख्यात पट्टाभिषेक परिमण्डितानां श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिक यतीन्द्र महादेशिकानां कृतिष्वन्यतमेयं अधिकरणसूत्रसंख्या विषयबोधिनी संपूर्णा॥



ஸம்பத் பிரஸ், மதுரை.
1961

॥ श्रीः ॥





श्रीमते लक्ष्मीनृसिंहपरब्रह्मणे नमः ।

श्रीमते रामानुजाय नमः ।

श्रीमते श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्र-
महादेशिकाय नमः ।

ीमद्वेदमार्गेत्यादिबिरुदावलीमेदुरैः श्रीमदहोबिलमठदिव्यास्थाने
चतुरधिकचत्वारिंशत्संख्यासंख्यातपट्टाभिषेकपरिमण्डितैः
श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्रमहादेशिकैः
पूर्वाश्रमे अनुगृहीता

# ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिका ॥

विजयते तमाम् ।

श्रीवाणीविलासमुद्रणालयः, श्रीरङ्गम् ।

१९६१

॥ श्रीः ॥

# ॥ ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिका ॥



## ॥ प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

श्रीरङ्गशठकोपाख्ययतीन्द्रपदपङ्कजम् ।
ध्यात्वा श्रीवीररघ्वीशशठारातियतीश्वरम् ॥
नत्वा यतीन्द्रवर्याभ्यां वीक्षितः पद्यमालिकाम् ।
तनुते राजगोपालो ब्रह्मसूत्रार्थबोधिनीम् ॥

### 1 जिज्ञासाधिकरणम् ।

॥ अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ॥ 1

1 विचारात्कर्मणस्स्वल्पं फलं ज्ञात्वा मुमुक्षुणा ।
कर्तव्या ब्रह्मजिज्ञासा फलस्यानन्त्यमिच्छता ॥

### 2 जन्माद्यधिकरणम् ।

॥ जन्माद्यस्य यतः ॥ 1

2 अस्य जन्मस्थितिलयं जगतस्तु यतो भवेत् ।
सर्वज्ञात्सत्यसंकल्पात्तद्ब्रह्मेति जगौ श्रुतिः ॥

3 शास्त्रयोनित्वाधिकरणम् ।

॥ शास्त्रयोनित्वात् ॥ 1

3 शास्त्रेणैवावसेयत्वाज्जगद्योनेः परात्मनः ।
अनुमातुमशक्यत्वं इति शास्त्रमिहार्थवत् ॥

4 समन्वयाधिकरणम् ।

॥ तत्तु समन्वयात् ॥ 1

4 शास्त्रैककारणत्वं तु ब्रह्मणस्सूपपद्यते ।
पुरुषार्थतया तस्मिन् बोधकत्वेन चान्वयात् ॥

5 ईक्षत्यधिकरणम् ।

॥ ईक्षतेर्नाशब्दम् ॥ 1

5 सदेवेत्यादिकैश्शब्दैः न प्रधानमिहोच्यते ।
ईक्षतेरन्वयात्तस्मिन् ब्रह्म सच्छब्दगोचरः ॥

॥ गौणश्चेन्नात्मशब्दात् ॥ 2

6 संकल्पस्त्वथ गौणस्स्यात्सद्भवेदानुमानिकम् ।
इति चेन्नात्मशब्देन सच्छब्दो हि विशेष्यते ॥

॥ तन्निष्ठस्य मोक्षोपदेशात् ॥ 3

7 सदर्थोपासकस्यात्र मोक्षोक्तेर्ब्रह्म तद्भवेत् ।
प्रधानप्राप्तिरिति चेन्मुक्तिर्नानन्दतां भजेत् ॥

॥ हेयत्वावचनाच्च ॥ 4

8 सच्छब्दवाच्यं न ध्येयं हेयत्वादित्यनुक्तितः ।
ध्येयत्वेनैव चोक्तत्वाद्ब्रह्मानन्दस्सदुच्यते ॥

॥ प्रतिज्ञाविरोधात् ॥ 5

9 कारणस्य तु विज्ञानात्कार्यज्ञानं भवेदिति ।
प्रतिज्ञाया(:) विरोधाच्च प्रधानं तु न कारणम् ॥

॥ स्वाप्ययात् ॥ 6

10 कारणे लयवाक्याच्च स्वात्मनो लयकारणम् ।
ब्रह्मैवेति प्रधानं तु सच्छब्देन न कथ्यते ॥

॥ गतिसामान्यात् ॥ 7

11 कारणाख्यायिवाक्यानां या प्रवृत्तिः प्रदृश्यते ।
सद्वाक्यस्यापि तत्साम्यात्सच्छब्दार्थः परः पुमान् ॥

॥ श्रुतत्वाच्च ॥ 8

12 इदमात्मत एवेति श्रुतत्वादिह नो भवेत् ।
प्रधानं कारणं किंतु ब्रह्मैवास्य हि कारणम् ॥

6 आनन्दमयाधिकरणम् ।

॥ आनन्दमयोऽभ्यासात् ॥ 1

13 आनन्दमयशब्देन परमात्मा हि कथ्यते ।
ते ये शतमिति श्रुत्या त्वभ्यस्तानन्दवत्त्वतः ॥

॥ विकारशब्दान्नेति चेन्न प्राचुर्यात् ॥ 2

14 विकारार्थे मयट्शब्दान्न ब्रह्मात्रेति चेन्न हि ।
प्राचुर्यार्थक(:) एवेति मयट्शब्दः परो हि सः ॥

॥ तद्धेतुव्यपदेशाच्च ॥ 3

15 एष ह्येवानन्दयातीत्यात्मानन्दस्य वाक्यतः ।
हेतुत्वव्यपदेशाच्च ब्रह्मानन्दमयो भवेत् ॥

॥ मान्त्रवर्णिकमेव च गीयते ॥ 4

16 सत्यं ज्ञानमनन्तमित्युदितं मन्त्रवर्णतः ।
आनन्दमयशब्देन गीयते तत्परं तथा ॥

॥ नेतरोऽनुपपत्तेः ॥ 5

17 ब्रह्मेतरो मन्त्रवर्णे नोदितस्स्वल्पधीरयम् ।
बहु स्यामिति संकल्पानुपपत्तेर्विशेषतः ॥

॥ भेदव्यपदेशाच्च ॥ 6

18 जीवाच्च विज्ञानमयाद्भेदेनास्य विमर्शनात् ।
आनन्दमय(:) इत्यत्र ब्रह्मैव प्रतिपाद्यते ॥

॥ कामाच्च नानुमानापेक्षा ॥ 7

19 इच्छयैव जगत्सृष्टेः अचित्संसर्गतो विना ।
बहु स्यामिति वाक्यात्तु न जीवोऽस्य हि कारणम् ॥

॥ अस्मिन्नस्य च तद्योगं शास्ति ॥ 8

20 जीवस्यास्मिन्निहानन्दे ह्यानन्दावाप्तिरुच्यते ।
लब्ध्वानन्दीति शास्त्रेण ब्रह्मानन्दमयस्ततः ॥

7 अन्तरधिकरणम् ।

॥ अन्तस्तद्धर्मोपदेशात् ॥ 1

21 आदित्येऽक्षिणि योऽन्तस्स्यात्परमात्मा हिरण्मयः ।
सर्वपाप्मोदितत्वादितद्धर्माणामिहेरणात् ॥

॥ भेदव्यपदेशाच्चान्यः ॥ 2

22 आदित्ये तिष्ठतोऽस्यैव सूर्याद्भेदोपदेशतः ।
तिष्ठन् य आदित्य इति जीवादन्यः परः पुमान् ॥

8 आकाशाधिकरणम् ।

॥ आकाशस्तल्लिङ्गात् ॥ 1

23 आकाशः परमात्मेति तल्लिङ्गादिह तूच्यते ।
परायणत्वसृष्ट्यादिकारणत्वविशेषणात् ॥

9 प्राणाधिकरणम् ।

॥ अत एव प्राणः ॥ 1

24 पूर्वोक्तादेव लिङ्गाच्च प्राणो ब्रह्मेति कथ्यते ।
सर्वप्राणिप्राणनाच्च निर्देशाच्च प्रसिद्धवत् ॥

10 ज्योतिरधिकरणम् ।

॥ ज्योतिश्चरणाभिधानात् ॥ 1

25 परो दिवो ज्योतिरिति निर्दिष्टः पुरुषोत्तमः ।
भूतजातस्य कृत्स्नस्य तत्पादत्वप्रकीर्तनात् ॥

॥ छन्दोऽभिधानान्नेति चेन्न तथा चेतोऽर्पण-
निगमात्तथाहि दर्शनम् ॥ 2

26 प्रक्रमेऽस्मिंस्तु गायत्र्या(ः) अभिधानान्न तेजसः ।
इति चेन्न परस्यैव तत्साम्योपास्तये तथा ॥

॥ भूतादिपादव्यपदेशोपपत्तेश्चैवम् ॥ 3

27 भूतादिपादवत्त्वस्य व्यपदेशोपपत्तितः ।
गायत्रीशब्दनिर्दिष्टं ज्योतिर्ब्रह्मेति गम्यते ॥

॥ उपदेशभेदान्नेति चेन्नोभयस्मिन्नप्यविरोधात् ॥ 4

28 दिवीत्येकत्र सप्तम्या पञ्चम्या दिव(:) इत्यतः ।
नोक्तिभेदात्परो मैवमुभयत्राविरोधतः ॥

11 इन्द्रप्राणाधिकरणम् ।

॥ प्राणस्तथानुगमात् ॥ 1

29 इन्द्रप्राणपदोद्दिष्ट(:) इन्द्रात्मा ब्रह्म चेष्यते ।
आनन्दामृतशब्दाद्यैः उपसंहारदर्शनात् ॥

॥ न वक्तुरात्मोपदेशादिति चेदध्यात्मसंबन्धभूमा ह्यस्मिन् ॥ 2

30 इन्द्रस्य वक्तुस्त्वस्यैव मामुपास्वेति चोदनात् ।
इन्द्र एवेति चेन्नात्र ब्रह्मानन्तगुणान्वयात् ॥

॥ शास्त्रदृष्ट्या तूपदेशो वामदेववत् ॥ 3

31 जगच्छरीरं ब्रह्मेति शास्त्रज्ञानात्तु चोदना ।
वामदेवादिवचात्र मामुपास्वेति वक्त्रिगः ॥

॥ जीवमुख्यप्राणलिङ्गान्नेति चेन्नोपासा-त्रैविध्यादाश्रितत्वादिह तद्योगात् ॥ 4

32 इन्द्रजीवप्राणलिङ्गान्नात्र ब्रह्मेति चेन्न हि ।
अन्यत्रोपास्तित्रैविध्यात्तथाख्यानमिहापि हि ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां प्रथमाध्यायस्य
प्रथमः पादः ॥

## ॥ अथ प्रथमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

---

### 12 सर्वत्रप्रसिद्धाधिकरणम् ।

॥ सर्वत्र प्रसिद्धोपदेशात् ॥ 1

33 सर्वं खल्विदमित्यत्र प्रसिद्धस्योपदेशतः ।
सर्वात्मा परमात्मैव मनोमय(:) उदीर्यते ॥

॥ विवक्षितगुणोपपत्तेश्च ॥ 2

34 वक्ष्यमाणगुणानां तु परस्मिन्नेव संभवात् ।
तज्जलानित्युपास्यत्वं परमात्मनि युज्यते ॥

॥ अनुपपत्तेस्तु न शारीरः ॥ 3

35 मनोमयो न जीवोऽत्र स्रष्टृत्वादेरसंभवात् ।
संकल्पेनैव सर्वत्र बहु स्यामिति कीर्तनात् ॥

॥ कर्मकर्तृव्यपदेशाच्च ॥ 4

36 प्रेत्याभिसंभवानीति कर्मकर्तृत्वशंसनात् ।
प्राप्योपासकयोरत्र प्राप्यं ब्रह्म हि कारणम् ॥

॥ शब्दविशेषात् ॥ 5

37 एष म आत्मा चेत्यादिषष्ठ्या प्रथमया च तौ ।
निर्दिष्टौ प्रथमान्तार्थस्तयोर्मध्ये मनोमयः ॥

॥ स्मृतेश्च ॥ 6

38 सर्वस्य चाहमित्यादिस्मृत्या चैव हृदि स्थितः ।
जीवादन्यस्स्मृतेर्दाता ज्ञानदः परमेश्वरः ॥

॥ अर्भकौकस्त्वात्तद्व्यपदेशाच्च नेति चेन्न निचाय्य-
त्वादेवं व्योमवच्च ॥ 7

39 अल्पत्वाल्पस्थानवत्त्वव्यपदेशात्स नेश्वरः ।
इति चेन्न निचाय्यत्वान्महत्त्वं व्योमवत्स्वतः ॥

॥ संभोगप्राप्तिरिति चेन्न वैशेष्यात् ॥ 8

40 हृदये वर्तमानत्वे जीवस्येव परात्मनः ।
दुःखादिप्राप्तिरिति चेन्नास्याः कर्म हि कारणम् ॥

13 अत्त्रधिकरणम् ।

॥ अत्ता चराचरग्रहणात् ॥ 1

41 सूचितोऽत्ता तु संहर्ता परमात्मेति निश्चयः ।
मृत्यूपसेचनब्रह्मक्षत्रान्नं हि जगद्भवेत् ॥

॥ प्रकरणाच्च ॥ 2

42 महान्तं विभुमित्यादिप्रक्रमात्पर(:) एव सः ।
अत्ता चराचरस्येति संहर्ता जगतो भवेत् ॥

॥ गुहां प्रविष्टावात्मानौ हि तद्दर्शनात् ॥ 3

43 हृत्प्रविष्टौ जीवपरौ बुद्धिजीवौ न चात्र हि ।
गुहाहितं प्रविश्येति तयोरेव तदुक्तितः ॥

॥ विशेषणाच्च ॥ 4

44 तयोरेव प्रकरणे ह्युपास्योपासकत्वतः ।
विशिष्य वचनादत्र ब्रह्मजीवौ गुहाहितौ ॥

14 अन्तराधिकरणम् ।

॥ अन्तर(:) उपपत्तेः ॥ 1

45 अक्ष्यन्तर्वर्तिपुरुषो जीवबिम्बसुरात्परः ।
अमृतत्वाऽभयत्वादिगुणानामुपपत्तितः ॥

॥ स्थानादिव्यपदेशाच्च ॥ 2

46 यश्चक्षुषीति श्रुत्या च स्थानादिव्यपदेशतः ।
नियन्तृत्वामृतत्वादिगुणेभ्यश्च परः पुमान् ॥

॥ सुखविशिष्टाभिधानादेव च ॥ 3

47 कं ब्रह्मेति सुखाढ्यस्य ध्यानार्थमिह चाक्षिणि ।
अभिधानात्स्थितेरत्र ह्यक्ष्यन्तस्थः परः पुमान् ॥

॥ अत एव च स ब्रह्म ॥ 4

48 तस्मात्कं ब्रह्म खं ब्रह्मेत्यत्राकाशस्य कीर्तनात् ।
अक्ष्याधारतया तस्य त्वाकाशो हि परः पुमान् ॥

॥ श्रुतोपनिषत्कगत्यभिधानाच्च ॥ 5

49 श्रुतोपनिषदां या च गतिरुक्ताऽर्चिरादिका ।
सैवात्रोपासकस्योक्तेत्यतोऽपि स परः पुमान् ॥

॥ अनवस्थितेरसंभवाच्च नेतरः ॥ 6

50 नियमेनाक्ष्ण्यवृत्तेर्न जीवोऽक्षिगतस्त्विह ।
नियन्तृत्वामृतत्त्वादिपूर्वोक्तासंभवाच्च हि ॥

15 अन्तर्याम्यधिकरणम् ॥

॥ अन्तर्याम्यधिदैवाधिलोकादिषु तद्धर्मव्यपदेशात् ॥ 1

51 अन्तर्याम्यधिदैवाधिलोकादिषु परात्परः ।
सर्वाऽवेद्यनियन्तृत्वब्रह्मधर्मस्य शंसनात् ॥

॥ न च स्मार्तमतद्धर्माभिलापाच्छारीरश्च ॥ 2

52 प्रधानजीवौ नैवात्र त्वन्तर्यामितयोदितौ ।
असंभावितधर्माणां तयोरत्राभिधानतः ॥

॥ उभयेऽपि हि भेदेनैनमधीयते ॥ 3

53 उभयेऽन्तर्यामिणोऽपि यो विज्ञाने य आत्मनि ।
इत्यक्ष्यादिवदत्रापि भेदेनैनमधीयते ॥

16 अदृश्यत्वादिगुणकाधिकरणम् ।

॥ अदृश्यत्वादिगुणको धर्मोक्तेः ॥ 1

54 अदृश्यत्वादिगुणकं अक्षरं परमः पुमान् ।
सर्वज्ञत्वादिधर्मोक्तेश्चाक्षरात्परतः परः ॥

॥ विशेषणभेदव्यपदेशाभ्यां च नेतरौ 2

55 स्वज्ञानात्सर्वविज्ञानादक्षरं नेतरौ भवेत् ।
अक्षरात्परतो जीवात्परत्वेन पृथक् श्रुतेः ॥

॥ रूपोपन्यासाच्च ॥ 3

56 अग्निर्मूर्धेत्यक्षरस्य चन्द्रसूर्यौ च चक्षुषी ।
सर्वदेवाद्यङ्गकत्व शंसनात्परमेश्वरः ॥

17 वैश्वानराधिकरणम् ।

॥ वैश्वानरस्साधारणशब्दविशेषात् ॥ 1

57 वैश्वानरः परं ब्रह्म जाठरादिविलक्षणम् ।
ब्रह्मशब्दप्रभृतिभिः सामान्यस्य विशेषणात् ॥

॥ स्मर्यमाणमनुमानं स्यादिति ॥ 2

58 अग्निर्मूर्धेति यद्रूपं ब्रह्मणोऽन्यश्रुतौ स्मृतम् ।
वैश्वानरः परं ब्रह्म तद्रूपस्मरणादिह ॥

॥ शब्दादिभ्योऽन्तः प्रतिष्ठानाच्च नेति चेन्न तथा
दृष्ट्युपदेशादसंभवात्पुरुषमपि चैनमधीयते ॥ 3

59 होमाधारान्तराग्नित्वश्रुतेर्ब्रह्म न चेन्नहि ।
जाठराग्निशरीरस्योपास्तये पुरुषस्य सा ॥

॥ अत एव न देवता भूतं च ॥ 4

60 लोकत्रयशरीरत्वात्पुरुषत्वेन कीर्तनात् ।
वैश्वानरो नाग्निदेवो न च भूततृतीयकम् ॥

साक्षादप्यविरोधं जैमिनिः ॥ 5

61 वैश्वानरपदेनैवाग्निशब्देनापि योगतः ।
बोधने चाऽविरोधं तु ब्रह्मणो जैमिनिर्जगौ ॥

॥ अभिव्यक्तेरित्याश्मरथ्यः ॥ 6

62 द्युमूर्धत्वादिमात्राभिः परिच्छिन्नत्वमत्र तु ।
उपासकाभिव्यक्तेरित्याश्मरथ्यमुनेर्मतम् ॥

॥ अनुस्मृतेर्बादरिः ॥ 7

63 द्युलोकप्रभृतीनां तु मूर्धत्वादिप्रकल्पनम् ।
तथैवोपासनं वक्तुं इति बादरिरब्रवीत् ॥

॥ संपत्तेरिति जैमिनिस्तथा हि दर्शयति ॥ 8

64 अग्निहोत्रत्वसंपत्तेः प्राणाहुत्यास्तु जैमिनिः ।
उरोवेदित्वादिक्लृप्तिमब्रवीदाह हि श्रुतिः ॥

॥ आमनन्ति चैनमस्मिन् ॥ 9

65 द्युमूर्धादीनवयवानुपासकतनौ तथा ।
ध्यात्वा हुत्यार्चनार्थं च वैश्वानरमिहामनत ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां प्रथमाध्यायस्य
द्वितीयः पादः ॥

## अथ प्रथमाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

18 द्युभ्वाद्यधिकरणम् ।

॥ द्युभ्वाद्यायतनं स्वशब्दात् ॥ 1

66 द्युभ्वाद्यायतनं ब्रह्म नाड्याधारं च तद्विदुः ।
स्वशब्दादमृतस्यैष सेतुरित्यादिकादिह ॥

॥ मुक्तोपसृप्यव्यपदेशाच्च ॥ 2

67 प्रक्रमेऽस्मिन् यदा पश्यो रुक्मवर्णं च पश्यति ।
साम्यं परं तदैतीति श्रुतेर्ब्रह्म द्युभूधरम् ॥

॥ नानुमानमतच्छब्दात्प्राणभृच्च ॥ 3

68 प्रधानवच्च जीवोऽपि द्युभ्वाद्यायतनं नहि ।
तद्वाचकानां शब्दानां अभावादिति सिद्ध्यति ॥

॥ भेदव्यपदेशात् ॥ 4

69 यदा पश्यत्यन्यमीशमिति श्रुत्या तयोरिह ।
भेदेन व्यपदेशाच्च न जीवस्सर्वधारकः ॥

॥ प्रकरणात् ॥ 5

70 अथ परा ययेत्यादिब्रह्मप्रकरणात्ततः ।
द्युभ्वाद्यायतनं ब्रह्म निश्चेयं नेतराविह ॥

॥ स्थित्यदनाभ्यां च ॥ 6

71 एकत्रैव तनौ तिष्ठन् अन्योऽनश्नन् फलं स्वराट् ।
अश्नन् जीवो मुह्यतीति तत्राभोक्ता परः पुमान् ॥

19 भूमाधिकरणम् ।

॥ भूमा संप्रसादादध्युपदेशात् ॥ 1

72 जीवादूर्ध्वं चोपदेशाद्भूमाऽत्र परमः पुमान् ।
सनत्कुमारगुरुणा नारदाय विशेषतः ॥

॥ धर्मोपपत्तेश्च ॥ 2

73 प्रतिष्ठितस्स्वे महिम्नि भूमेति वचनादिह ।
अनन्याधारकत्वादिगुणवत्त्वाच्च तत्परम् ॥

20 अक्षराधिकरणम् ।

॥ अक्षरमम्बरान्तधृतेः ॥ 1

74 अक्षरं तु परं ब्रह्म ह्यव्याकृतधृतेरिह ।
ओतत्वेन च सर्वस्य प्रोतत्वेनाक्षरे श्रुतेः ॥

॥ सा च प्रशासनात् ॥ 2

75 प्रशासने त्वक्षरस्य विधृताविति शंसनात् ।
शासनात्सा विधृतिरित्यज्ञो जीवो न कारणम् ॥

॥ अन्यभावव्यावृत्तेश्च ॥ 3

76 अदृष्टं द्रष्ट्रिति श्रुत्या ह्यन्यभावनिषेधतः ।
अक्षरं परमात्मा हि जगत्कारणमुच्यते ॥

21 ईक्षतिकर्माधिकरणम् ।

॥ ईक्षतिकर्मव्यपदेशात्सः ॥ 1

77 ईक्षते पुरुषमिति ह्यजरत्वादिशंसनात् ।
चतुर्मुखादन्य(ः) इति पुरुषोऽसौ परः पुमान् ॥

22 दहराधिकरणम् ।

॥ दहर(ः) उत्तरेभ्यः ॥ 1

78 दहरोऽस्मिन्नन्तर(ः) इत्युक्तो हि दहरः परः ।
उत्तरेभ्यस्तु वाक्येभ्यः प्रतिपन्नगुणान्वयात् ॥

॥ गतिशब्दाभ्यां तथाहि दृष्टं लिङ्गं च ॥ 2

79 तस्मिन्गातिब्रह्मलोकशब्दाभ्यां दहरः परः ।
संपद्येति ब्रह्मलोक इत्यन्यश्रुतिलिङ्गतः ॥

॥ धृतेश्च महिम्नोऽस्यास्मिन्नुपलब्धेः ॥ 3

80 असंभेदाय लोकानां महिम्नो विधृतेरिह ।
परस्य तस्य चास्मिंस्तु श्रवणाद्दहरः परः ॥

॥ प्रसिद्धेश्च ॥ 4

81 प्राणनादिसनाथायाः प्रसिद्धेः प्रबलत्वतः ।
भूताकाशप्रसिद्धेरप्यत्र दहः परः पुमान् ॥

॥ इतरपरामर्शात्सः इति चेन्नासंभवात् ॥ 5

82 जीवस्य च परामर्शात्सम्प्रसाद(:) इति श्रुतेः ।
वाक्यशेषे स(:) इति चेन्न जीवोऽनुपपत्तितः ॥

॥ उत्तराच्चेदाविर्भूतस्वरूपस्तु ॥ 6

83 य आत्मापहतेत्यादिश्रुत्या जीव(:) इहेति चेत् ।
आविर्भूतगुणोक्त्यात्र न जीवो दहरो भवेत् ॥

॥ अन्यार्थश्च परामर्शः ॥ 7

84 माहात्म्यकथनार्थं तु ब्रह्मणोऽन्यस्य कीर्तनम् ।
संप्रसादस्य मुक्त्यादौ स्वरूपापादनेन तु ॥

॥ अल्पश्रुतेरिति चेत्तदुक्तम् ॥ 8

85 अल्पत्वाल्पस्थानवत्त्वश्रुत्या ब्रह्म न तद्यदि ।
निचाय्यत्वादेवमिति दत्तोत्तरमिदं पुरा ॥

॥ अनुकृतेस्तस्य च ॥ 9

86 परमं साम्यमित्यादिश्रुत्या साम्यानुकारतः ।
जीवोऽनुकर्ता दहरस्त्वनुकार्यः परः पुमान् ॥

॥ अपि स्मर्यते ॥ 10

87 इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
इति स्मृत्याऽनुकर्ता च जीवस्त्विति न कारणम् ॥

23 प्रमिताधिकरणम् ।

॥ शब्दादेव प्रमितः ॥ 1

88 अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषः कठवल्यामिहोदितः ।
भूतभव्यादीशितृत्वशब्दादेव परः पुमान् ॥

॥ हृद्यपेक्षया तु मनुष्याधिकारत्वात् ॥ 2

89 उपासने मनुष्याणामधिकारात्परात्मनः ।
अङ्गुष्ठप्रमितत्वं च हृदयापेक्षया भवेत् ॥

24 देवताधिकरणम् ।

॥ तदुपर्यपि बादरायणस्संभवात् ॥ 1

90 देवानां तु भवेद्ध्यानं अर्थित्वादेश्च संभवात् ।
बादरायण(:) आचार्यस्त्वेवमेवेति मन्यते ॥

॥ विरोधः कर्मणीति चेन्नानेकप्रतिपत्ते-
र्दर्शनात् ॥ 2

91 शरीरवत्त्वे देवानां विरोधः कर्मणीति चेत् ।
मैवं नानावपुःप्राप्तेः सौभर्यादिषु दर्शनात् ॥

॥ शब्द(ः) इति चेन्नातः प्रभवात्प्रत्यक्षानु-
मानाभ्याम् ॥ 3

92 देवादीनां तनोर्नाशे वेदोऽनित्यार्थयुग्भवेत् ।
इत्ययुक्तमिदं शब्दात्तत्सृष्टेश्च श्रुतेस्स्मृतेः ॥

॥ अत एव च नित्यत्वम् ॥ 4

93 सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमिति श्रुतेः ।
धाता वेदं हि संस्मृत्य सृजतीत्यस्य नित्यता ॥

॥ समाननामरूपत्त्वाच्चावृत्तावप्यविरोधो
दर्शनात्स्मृतेश्च ॥ 5

94 समाननामरूपाभ्यां पुनर्ब्रह्म सृजत्यतः ।
अविरोधो लय इति श्रुत्या स्मृत्या च गम्यते ॥

25. मध्वधिकरणम् ॥

॥ मध्वादिष्वसंभवादनधिकारं जैमिनिः ॥ 1

95 मध्वादिषु वसूनां चाऽनधिकारं तु जैमिनिः ।
प्राप्तत्वाच्च वसुत्वस्याऽनर्थित्वान्मनुते मुनिः ॥

**॥ ज्योतिषि भावाच्च ॥** 2

96 ज्योतिर्होपासते देवा(ः) इत्येवं ब्रह्मचिन्तने ।
अधिकारप्रतीत्यैषामन्यत्रानाधिकारिता ॥

**॥ भावं तु बादरायणोऽस्ति हि ॥** 3

97 जन्मान्तरे वसुत्वस्य प्राप्त्यर्थं स्वतनोर्भवेत् ।
परस्योपासनं तेषां बादरायण(ः) आह हि ॥

26. अपशूद्राधिकरणम् ॥

**॥ शुगस्य तदनादरश्रवणात्तदाद्रवणात्सूच्यते हि ॥** 1

98 हंसेनानादरश्रुत्या तदैवाद्रवणाद्गुरो ।
शूद्रेत्यामन्त्रणं शोकात् न शूद्रस्त्वागतस्स हि ॥

**॥ क्षत्रियत्वगतेश्च ॥** 2

99 जानश्रुतेस्तु तत्रैव बहुदायित्वदर्शनात ।
क्षत्रियत्वं गम्यतेऽतो न शूद्रस्याधिकारिता ॥

**॥ उत्तरत्र चैत्ररथेन लिङ्गात् ॥** 3

100 उपरिष्टाच्च विद्यायां क्षत्रियत्वं तु गम्यते ।
अयाजयंश्चैत्ररथं कापेया(ः) इति लिङ्गतः ॥

॥ संस्कारपरामर्शात्तदभावाभिलापाच्च ॥ 4

101 ब्रह्मविद्याप्रकरणे संस्कारपरिमर्शनात् ।
संस्काराभाववचनान्न शूद्रस्याधिकारिता ॥

॥ तदभावनिर्धारणे च प्रवृत्तेः ॥ 5

102 जाबालस्य तु शुश्रूषोः शूद्रत्वाभावनिश्चये ।
उपदेशप्रवृत्तेश्च न शूद्रस्याधिकारिता ॥

॥ श्रवणाध्ययनार्थप्रतिषेधात् ॥ 6

103 आम्नायश्रवणाध्याययागादिप्रतिषेधतः ।
उपासनेऽप्यधीकारो न शूद्रस्येति निश्चितम् ॥

॥ स्मृतेश्च ॥ 7

104 न चास्योपदिशेद्धर्ममित्यादिस्मृतितस्तथा ।
उपासने नाधिकारश्शूद्रस्येति च गम्यते ॥

(प्रमिताधिकरणशेषः)

॥ कम्पनात् ॥ 1

105 अङ्गुष्ठप्रमितप्राणपदार्थब्रह्मजाड्यात् ।
सर्वे देवा(:) जागरूका(:) इति श्रुत्या परस्स हि ॥

॥ ज्योतिर्दर्शनात् ॥ 2

106 अङ्गुष्ठमात्रस्तु परो ज्योतिषोऽत्रैव दर्शनात् ।
तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुतं यतः ॥

(अत्युत्तमज्योतिषश्च दर्शनात्स परः पुमान् ।
तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुताविह ॥)

27 अर्थान्तरत्वादिव्यपदेशाधिकरणम् ।

॥ आकाशोऽर्थान्तरत्वादिव्यपदेशात् ॥ 1

107 नामरूपविनिर्वोढा ह्याकाशः परमेश्वरः ।
बद्धमुक्तोभयावस्थादन्यत्वेनास्य कीर्तनात् ॥

॥ सुषुप्त्युत्क्रान्त्योर्भेदेन ॥ 2

108 प्राज्ञेन संपरिष्वक्तः सुषुप्तौ कीर्त्यते पृथक् ।
भेदेन चैवमुत्क्रान्तौ जीवादन्यः परः पुमान ॥

॥ पत्यादिशब्देभ्यः ॥ 3

109 सर्वस्याधिपतीत्यादिशब्दैश्च व्यपदेशतः ।
प्राज्ञश्च परमात्मायं जीवादन्यस्सुनिश्चितः ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां प्रथमाध्यायस्य
तृतीयः पादः ॥



## अथ प्रथमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

28 आनुमानिकाधिकरणम् ।

आनुमानिकमप्येकेषामिति चेन्न शरीररूपकविन्यस्तगृहीतेर्दर्शयति च ॥ 1

110 प्रधानमपि चैकेषां कारणं त्विति चेन्नहि ।
रथरूपेण विन्यस्ततनुरव्यक्तमुच्यते ॥

॥ सूक्ष्मन्तु तदर्हत्वात् ॥ 2

111 शरीरावस्थमव्यक्तं प्रवृत्त्यर्हं तदेव हि ।
तस्मादव्यक्तशब्देन न प्रधानमिहोच्यते ॥

॥ तदधीनत्वादर्थवत् ॥ 3

112 परमात्माधीनतया रथत्वादिनिरूपणम ।
स्यात्प्रयोजनवत्सर्वं नाव्यक्तमिह तान्त्रिकम् ॥

॥ ज्ञेयत्वावचनाच्च ॥ 4

113 ज्ञेयत्वेन ह्यवचनान्न प्रधानमिहोच्यते ।
व्यक्ताव्यक्तज्ञविज्ञानादिति तेषां मतं ह्यतः ॥

॥ वदतीति चेन्न प्राज्ञो हि प्रकरणात् ॥ 5

114 अशब्दमस्पर्शमिति ज्ञेयं तद्वदति श्रुतिः ।
इति चेन्न प्रकरणात्परमात्मा हि कथ्यते ॥

॥ त्रयाणामेव चैवमुपन्यासः प्रश्नश्च ॥ 6

115 उपासनमुपास्यं च ध्यातारं पृच्छतस्तदा ।
उपदेशस्त्रयाणां च न प्रधानमिहोच्यते ॥

॥ महद्वच्च ॥ 7

116 महत्तत्त्वाग्रहो यद्वदात्मशब्दविशेषणात् ।
प्रधानस्याप्यग्रहस्तु परत्वादात्मनस्तथा ॥

29 चमसाधिकरणम् ।

॥ चमसवदविशेषात् ॥ 1

117 यथेदं तच्छिर(:) इति चमसस्य शिरस्त्ववत् ।
अजाया(:) अविशेषाच्च न परोक्ता त्वजा हि सा ॥

॥ ज्योतिरुपक्रमा तु तथा ह्यधीयत एके ॥ 2

118 ब्रह्मकारणिका सा तु ज्योतिषाधिष्ठिता ह्यजा ।
अणोरणीयानित्यत्र तैत्तिरीया ह्यधीयते ॥

॥ कल्पनोपदेशाच्च मध्वादिवदविरोधः ॥ 3

119 लये स्थितस्य चैकस्य मधुत्वं कार्यता रवेः ।
अजाया(:) अपि सृष्ट्यादिवचनाच्च तथा भवेत् ॥

30 संख्योपसंग्रहाधिकरणम् ।

॥ न संख्योपसंग्रहादपि नानाभावादतिरेकाच्च ॥ 1

20. यस्मिन् पञ्चपञ्चजना(:) इति संख्याग्रहेऽपि च ।
नानाभावातिरेकाभ्यां सांख्योक्तप्राक्रिया न हि ॥

॥ प्राणादयो वाक्यशेषात् ॥ 2

21 प्राणादयः पञ्चजना(:) इन्द्रियाणीति निश्चिताः ।
प्राणस्य प्राणमिति च वाक्यशेषो हि दृश्यते ॥

॥ ज्योतिषैकेषामसत्यन्ने ॥ 3

122 केषांचिदन्नस्येत्यादेरसद्भावेऽपि शाखिनाम् ।
ज्योतिषामिति शब्देन बोध्यन्ते हीन्द्रियाणि तु ॥

31 कारणत्वाधिकरणम् ।

॥ कारणत्वेन चाकाशादिषु यथाव्यपदिष्टोक्तेः ॥ 1

123 आकाशादौ कारणत्वं सर्वज्ञस्यैव कथ्यते ।
आत्मन(:) आकाश(:) इति तस्माद्ब्रह्मैव कारणम् ॥

॥ समाकर्षात् ॥ 2

124 असद्वा इदमित्यत्र सर्वज्ञं सर्वकारणम ।
समाकृष्य ब्रवीतीति ब्रह्मैवात्र हि कारणम ॥

32 जगद्वाचित्वाधिकरणम् ।

॥ जगद्वाचित्वात ॥ 1

125 यस्य वैतत्कर्म चेति श्रुतं कर्म जगद्भवेत् ।
पुण्यादिवशगो जीवः कथ्यते नात्र हि श्रुतौ ॥

॥ जीवमुख्यप्राणलिङ्गान्नेति चेत्तद्व्याख्यातम् ॥ 2

126 जीवलिङ्गात्प्राणलिङ्गात्कारणं ब्रह्म नो भवेत् ।
इति चेत्त्रिविधोपास्तिसिद्ध्यर्थमिति वर्णितम् ॥

॥ अन्यार्थं तु जैमिनिः प्रश्नव्याख्यानाभ्यामपि चैवमेके ॥ 3

127 अस्मिन् जीवपरामर्शो जीवादन्यत्वसिद्धये ।
आख्याति प्रश्नव्याख्याभ्यां जैमिनिस्त्वपि चेतरे ॥

33 वाक्यान्वयाधिकरणम् ।

॥ वाक्यान्वयात् ॥ 1

128 मैत्रेयीब्राह्मणस्थानां वाक्यानामन्वयात्तदा ।
परमात्मेति युक्तत्वाद्द्रष्टव्यस्तान्त्रिको न च ॥

॥ प्रतिज्ञासिद्धेर्लिङ्गमाश्मरथ्यः ॥ 2

129 प्रतिज्ञायास्तु सिद्ध्यर्थं जीवबोधकशब्दतः ।
ब्रह्माभिधानं लिङ्गमित्याश्मरथ्यमुनेर्मतम् ॥

॥ उत्क्रमिष्यत(:) एवंभावादित्यौडुलोमिः 3

130 जीवशब्दात्परस्योक्तिरुत्क्रमिष्यत(:) एव हि ।
ब्रह्मसाम्यापत्तितस्यादौडुलोमिमुनेर्मतम ॥

॥ अवस्थितेरिति काशकृत्स्नः ॥ 4

131 अवस्थितेरात्मनि च ब्रह्मणो जीववाचकात् ।
अभिधानं युक्तमिति काशकृत्स्नमुनेर्मतम ॥

34 प्रकृत्यधिकरणम् ।

॥ प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टान्तानुपरोधात् ॥ 1

132 उपादानं च तद्ब्रह्म प्रतिज्ञासिद्धये भवेत् ।
सुवर्णकटकादीनां दृष्टान्तानामबाधतः ॥

॥ अभिध्योपदेशाच्च ॥ 2

133 बहु स्यामिति संकल्पश्रुत्या ब्रह्मैव कारणम् ।
उपादानं निमित्तं च जगतोऽस्येति निश्चितम ॥

॥ साक्षाच्चोभयाम्नानात् ॥ 3

134 उपादानं निमित्तं च भवेद्ब्रह्म जगत्प्रति ।
ब्रह्म वनं ब्रह्म वृक्ष(:) इति साक्षादुदीरणात् ॥

॥ आत्मकृतेः ॥ 4

135 बहुत्वकरणात्स्वस्य कर्तृत्वं कर्मता च हि ।
अतो ब्रह्म निमित्तञ्चोपादानञ्चेति कथ्यते ॥

॥ परिणामात् ॥ 5

136 ब्रह्मणो बहुधा ह्यत्र परिणामान्नच क्षतिः ।
सूक्ष्माचेतनचिद्वस्तुशरीरस्य शरीरतः ॥

॥ योनिश्च हि गीयते ॥ 6

137 यद्भूतयोनिमित्यादिश्रुत्या सर्वजगत्प्रति ।
उपादानमिति ब्रह्म गीयते चेति निश्चितम् ॥

35 सर्वव्याख्यानाधिकरणम् ।

॥ एतेन सर्वे व्याख्याता(:) व्याख्याताः ॥ 1

138 न्यायेन चैतदन्तेन जगत्कारणवादिनः ।
वेदान्तास्तु परब्रह्मबोधका(:) इति निश्चितम् ॥

**इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां प्रथमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥**

इति श्रीमद्वेदमार्गेत्यादिविरुदावलीमेदुराणां चतुरधिकचत्वारिंशत्संख्यासंख्यातपट्टाभिषेकपरिमण्डितानां श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्रमहादेशिकानां कृतिषु ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां प्रथमाध्यायः ॥



## ॥ द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

36 स्मृत्यधिकरणम् ।

॥ स्मृत्यनवकाशदोषप्रसङ्ग(:) इति चेन्नान्यस्मृत्यनवकाश-
दोषप्रसंगात् ॥ 1

139 प्रधानस्याकारणत्वे त्यक्ता स्यात्कपिलस्मृतिः ।
इति न ब्रह्मणोऽतत्त्वे मन्वादिस्मृतयो वृथा ॥

॥ इतरेषां चानुपलब्धेः ॥ 2

140 इतरेषां मुनीनां तु प्रधानस्य जगत्प्रति ।
कारणत्वानुपलब्धेर्ब्रह्मैवात्र तु कारणम् ॥

37 योगप्रत्युक्त्यधिकरणम् ।

॥ एतेन योगः प्रत्युक्तः ॥ 1

141 निमित्तमात्रं ब्रह्मेति वदन्ती वेधसस्मृतिः ।
पूर्वोक्तेन नयेनैव प्रत्याख्याता श्रुतेर्बलात् ॥

38 विलक्षणत्वाधिकरणम् ।

॥ न विलक्षणत्वादस्य तथात्वं च शब्दात् ॥ 1

142 जगद्विलक्षणत्वेन कारणत्वं न सिद्ध्यति ।
ब्रह्मणश्च तथात्वं तु सच्च त्यच्चेति शब्दतः ॥

॥ अभिमानिव्यपदेशस्तु विशेषानुगतिभ्याम् ॥ 2

143 अभिमानिविवक्षातः तं पृथिव्यब्रवीदिति ।
देवतास्तित्र इत्यादिविशेषाच्चानुवेशतः ॥

॥ दृश्यते तु ॥ 3

144 कृम्यादेर्माक्षिकादिभ्यो यथोत्पत्तिस्समंजसा ।
जगतोऽपि तथोत्पत्तिर्ब्रह्मणोऽपि विलक्षणात् ॥

॥ असदिति चेन्न प्रतिषेधमात्रत्वात् ॥ 4

145 नन्वसत्कार्यवादस्स्यादिति चेन्नात्र चोभयोः ।
सालक्षण्यस्य नियमः केवलं प्रतिषिध्यते ॥

॥ अपीतौ तद्वत्प्रसङ्गादसमञ्जसम् ॥ 5

146 प्रळये सृष्टिकाले च जगद्भावात्परात्मनः ।
जगद्दोषा(:) ब्रह्मणोऽतो वाक्यं स्यादसमञ्जसम् ॥

॥ न तु दृष्टान्तभावात् ॥ 6

147 व्यवस्थिता(:) गुणास्तावदात्मनश्च तनोर्यथा ।
जगत्तनोर्ब्रह्मणश्च तथेति च समञ्जसम् ॥

॥ स्वपक्षदोषाच्च ॥ 7

148 स्वपक्षे दोषभूयस्त्वात्परित्यज्य स्वकं मतम् ।
ब्रह्मकारणवादस्तु स्वीकार्यो भवताऽनघः ॥

॥ तर्काप्रतिष्ठानादपि ॥ 8

149 कुतर्कस्याप्रतिष्ठानात्प्रधानं तु न कारणम् ।
ब्रह्मानधिष्ठितं यस्मात्त्वया वादात्प्रकल्पितम् ॥

॥ अन्यथाऽनुमेयमिति चेदेवमप्यनिर्मोक्षप्रसङ्गः ॥ 9

150 प्रबलात्तर्कसंवादात्प्रधानं सिद्ध्यतीति चेत् ।
ततोऽपि बलवत्तर्कबाधान्मुच्येत नो भवान् ॥

39 शिष्टापरिग्रहाधिकरणम् ।

॥ एतेन शिष्टापरिग्रहा अपि व्याख्याताः ॥ 1

151 वेदापरिग्रहाश्शिष्टा(:) निरस्तास्सांख्यपक्षवत् ।
कुतर्कहेतुमूलत्वादन्योन्यव्याहतेः पुनः ॥

40 भोक्त्रापत्त्यधिकरणम् ।

॥ भोक्त्रापत्तेरविभागश्चेत्स्याल्लोकवत् ॥ 1

152 ब्रह्मणोऽखिलदेहत्वे भोक्तृत्वं जीववद्भवेत् ।
नाऽतो विभाग(:) इति चेत् देहित्वेऽपि न भोक्तृता ॥

41 आरम्भणाधिकरणम् ।

॥ तदनन्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्यः ॥ 1

153 अनन्यत्वं तु जगतो ब्रह्मणः कारणादिह ।
वाचारम्भणमित्यादेर्मृत्पिण्डाद्घटवद्भवेत् ॥

॥ भावे चोपलब्धेः ॥ 2

154 कुण्डलादिषु कार्येषु हिरण्याद्युपलब्धितः ।
कार्यं कारणतोऽनन्यदिति वेदविदां मतम् ॥

॥ सत्त्वाच्चापरस्य ॥ 3

155 अपरस्य तु कार्यस्य सत्त्वात्सूक्ष्मस्य कारणे ।
अनन्यत्कारणात्कार्यं मृदि सूक्ष्मो घटोऽस्ति हि ॥

॥ असद्व्यपदेशान्नेति चेन्न धर्मान्तरेण वाक्यशेषाद्युक्ते-
श्शब्दान्तराच्च ॥ 4

156 व्यपदेशादसदिति नेति चेन्न तदा जगत् ।
सूक्ष्मेणासीद्वाक्यशेषाद्युक्तेश्शब्दान्तरात्तथा ॥

॥ पटवच्च ॥ 5

157 व्यतिषङ्गविशेषेण नामरूपान्तरस्पृशः ।
उच्यन्ते पट(:) इत्येव यथा जगति तन्तवः ॥

॥ यथा च प्राणादिः ॥ 6

158 प्राणादिस्तु स्थानभेदाद्वायोर्नान्यो यथा भवेत् ।
जगच्चापि तथा नान्यद्ब्रह्मणो निजकारणात् ॥

42 इतरव्यपदेशाधिकरणम् ।

॥ इतरव्यपदेशाद्धिताकरणादिदोषप्रसक्तिः ॥ 1

159 जीवत्वव्यपदेशात्तु हिताकृत्यादिदोषतः ।
ब्रह्मणः कारणत्वं च न सिद्ध्येदिति चोद्यते ॥

॥ अधिकं तु भेदनिर्देशात् ॥ 2

160 करणाधिपस्याधिप(:) इति श्रुत्येह भेदतः ।
निर्देशेनाधिकं ब्रह्म जीवान्नातोऽत्र दुस्स्थता ॥

॥ अश्मादिवच्च तदनुपपत्तिः ॥ 3

161 अश्मादीनां ब्रह्मभावो यथा नैवोपपद्यते ।
तथैवाघौघपूर्णस्य जीवस्यापि न युज्यते ॥

43 उपसंहारदर्शनाधिकरणम् ।

॥ उपसंहारदर्शनान्नेति चेन्न क्षीरवद्धि ॥ 1

162 समर्थेऽपि हि सामग्रीदर्शनेन न कर्तृता ।
अद्वितीये ब्रह्मणि स्यान्मैवं क्षीरे यथा दधि ॥

॥ देवादिवदपि लोके ॥ 2

163 देवादयस्स्वस्वलोके सृजन्ति विविधं यथा ।
ब्रह्मापि निजसंकल्पात्तनोति निखिलं तथा ॥

44 कृत्स्नप्रसक्त्यधिकरणम् ।

॥ कृत्स्नप्रसक्तिर्निरवयवत्वशब्दकोपो वा ॥ 1

164 बहु स्यामिति संकल्पाद्ब्रह्म कृत्स्नं जगद्भवेत् ।
निरंशबोधकैर्वाक्यैर्विरोधाद्वा न कारणम् ॥

॥ श्रुतेस्तु शब्दमूलत्वात् ॥ 2

165 शब्दमात्रेण वेद्यत्वाच्छ्रुत्युक्तं ब्रह्मणो भवेत् ।
कारणत्वमतस्सर्वं श्रुतिमूलं समञ्जसम् ॥

॥ आत्मनि चैवं विचित्राश्च हि ॥ 3

166 अचिद्धर्माप्रसक्तिश्च जीवात्मनि यथा तथा ।
जलादौ न यथौष्ण्यादिशक्तयश्च तथा परे ॥

॥ स्वपक्षदोषाच्च ॥ 4

167 स्वपक्षे हि निरंशस्य प्रधानस्य भवेत्कथम् ।
कारणत्वं तदा दोषादस्तु ब्रह्मैव कारणम् ॥

॥ सर्वोपेता च तद्दर्शनात् ॥ 5

168 विचित्रसर्वशक्त्या च ह्युपेता देवता परा ।
उपास्या श्रुतिसिद्धेति जगत्कारणमुच्यते ॥

॥ विकरणत्वान्नेति चेत्तदुक्तम् ॥ 6

169 विकरणत्वान्नेति चेत्कारणत्वं कृतोत्तरम् ।
न तस्य कार्यं करणमिति वाक्यात्परात्मनः ॥

45 प्रयोजनवत्त्वाधिकरणम् ।

**॥ न प्रयोजनवत्त्वात् ॥** 1

170 सृष्टेः प्रयोजनवत्त्वात्तदभावात्परात्मनः ।
स्रष्टृत्वं परिपूर्णस्य न भवेदिति चोद्यते ॥

**॥ लोकवत्तु लीलाकैवल्यम् ॥** 2

171 लोके तु परिपूर्णानां कन्दुकादिविहारवत् ।
ब्रह्मणः परिपूर्णस्य सृष्टेर्लीला प्रयोजनम् ॥

**॥ वैषम्यनैर्घृण्ये न सापेक्षत्वात्तथा हि दर्शयति ॥** 3

172 न वैषम्यं न नैर्घृण्यं देवादीन् सृजतः प्रभोः ।
कर्मानुरूपं स्रष्टृत्वात्तथा दर्शयति श्रुतिः ॥

**॥ न कर्माविभागादिति चेन्नानादित्वादुपपद्यते चाप्युपलभ्यते च ॥** 4

173 जीवाभावादविभागान्नास्ति कर्म तदेति चेत् ।
जीवस्याऽनादिताश्रुत्याऽविभागोऽप्युपपद्यते ॥

**॥ सर्वधर्मोपपत्तेश्च ॥** 5

174 प्रधानपरमाण्वादिहेतुत्वे यच्च दूषणम् ।
न ब्रह्महेतुतायां तत् सर्वधर्मोपपत्तितः ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां द्वितीयाध्यायस्य
प्रथमः पादः ॥

## ॥ अथ द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

46 रचनानुपपत्त्यधिकरणम् ।

**॥ रचनानुपपत्तेश्च नानुमानं प्रवृत्तेश्च ॥** 1

175 सृष्ट्याद्यनुपपत्तेश्च नानुमानं तु कारणम् ।
ब्रह्मणाधिष्ठितस्यास्य जगत्सृष्टौ प्रवृत्तितः ॥

**॥ पयोम्बुवच्चेत्तत्रापि ॥** 2

176 क्षीराम्बुनोर्दधित्वाम्ररसाभ्यां तु यथा जनिः ।
तथात्रापि भवेन्नैवं तत्रापि प्राज्ञसंयुतेः ॥

**॥ व्यतिरेकानवस्थितेश्चानपेक्षत्वात् ॥** 3

177 अनपेक्षप्रवृत्तित्वे सर्वदा सृष्टिरेव हि ।
प्रलयादेरभावाच्च व्यवस्था च न सिद्ध्यति ॥

**॥ अन्यत्राभावाच्च न तृणादिवत् ॥** 4

178 तृणादिकं यथा क्षीरं प्रकृतिश्च तथेति चेत् ।
वृषभेणोपभुक्तं तत्तृणं नैव भवेत्पयः ॥

**॥ पुरुषाश्मवदिति चेत्तथापि ॥** 5

179 पङ्गुरन्धमयस्कान्तोऽयः प्रयुङ्क्ते यथा तथा ।
प्रधानं पुरुषश्चेति नैवं स्यात्स्रष्टृता सदा ॥

॥ अङ्गित्वानुपपत्तेश्च ॥ 6

180 सत्वादीनां गुणानां तु प्रळये समता भवेत् ।
गुणस्य चैकस्याङ्गित्वानुपपत्तेरसंभवः ॥

॥ अन्यथाऽनुमितौ च ज्ञशक्तिवियोगात् ॥ 7

181 प्रधानानुमितौ चात्र ह्यन्यथा यदि तत्र च ।
ज्ञातृत्वशक्तिविरहाद्रचनादेरसंभवः ॥

॥ अभ्युपगमेऽप्यर्थाभावात् ॥ 8

182 प्रधानसाधनेऽप्यत्र फलाभावाद्विपर्ययः ।
भोगमोक्षौ च न स्यातां प्रधानेन सदा स्थितेः ॥

॥ विप्रतिषेधाच्चासमञ्जसम् ॥ 9

183 पूर्वापरविरोधाच्च कापिलं त्वसमञ्जसम् ।
निर्लेपस्याऽविकारस्य द्रष्टृत्वाद्युपपादनात् ॥

47 महद्दीर्घाधिकरणम् ।

॥ महद्दीर्घवद्वा ह्रस्वपरिमण्डलाभ्याम् ॥ 1

184 द्व्यणुकं परमाणुभ्यां भवतीत्यसमञ्जसम् ।
द्व्यणुकैश्च महद्दीर्घं इत्येतच्चासमञ्जसम् ॥

॥ उभयथाऽपि न कर्मातस्तदभावः ॥ 2

185 कादाचित्कं च कर्मैव परिमण्डलजीवयोः ।
न संभवति तन्मूलं महद्दीर्घं न सिद्ध्यति ॥

॥ समवायाभ्युपगमाच्च साम्यादनवस्थितेः ॥ 3

186 समवायाभ्युपगमात्तस्य चाप्यपृथक्स्थितेः ।
हेत्वपेक्षाऽनवस्थानादसमञ्जसमेव तत् ॥

॥ नित्यमेव च भावात् ॥ 4

187 संबन्धस्य च नित्यत्वे संबन्धिजगतस्तथा ।
नित्यत्वं संभवत्येवेत्यसमञ्जसमेव तत् ॥

॥ रूपादिमत्त्वाच्च विपर्ययो दर्शनात् ॥ 5

188 रूपादिमत्त्वनियमात् परमाणोरनित्यता ।
घटादीनां रूपवत्त्वादनित्यत्वस्य दर्शनात् ॥

॥ उभयथा च दोषात् ॥ 6

189 कार्यनिष्ठगुणानां तु कारणस्थगुणात्परः ।
हेतुर्नेति च तद्वत्त्वे तदभावे च दोषतः ॥

॥ अपरिग्रहाच्चात्यन्तमनपेक्षा ॥ 7

190 काणादस्य मतस्यास्य सर्वांशेऽप्यपरिग्रहात् ।
मुमुक्षुभिश्च कर्तव्या ह्यनपेक्षा सदा बुधैः ॥

48 समुदायाधिकरणम् ।

॥ समुदाय उभयहेतुकेऽपि तदप्राप्तिः ॥ 1

191 सर्वेषां क्षणिकत्वोक्त्या समुदायोऽणुमूलकः ।
भूताद्यारब्धतन्वादिसमुदायश्च नो भवेत् ॥

॥ इतरेतरप्रत्ययत्वादुपपन्नमिति चेन्न सङ्घातभावा-
निमित्तत्वात् ॥ 2

192 इतरेतरहेतुत्वादविद्यादेर्जगद्भवेत् ।
इति चेन्न तथाप्यस्याः सङ्घातत्वे न हेतुता ॥

॥ उत्तरोत्पादे च पूर्वनिरोधात् ॥ 3

193 कार्योत्पत्तौ कारणस्य नष्टत्वात्कारणं नहि ।
कारणत्वे त्वभावस्य सर्वं स्यात्सर्वदा जगत् ॥

॥ असति प्रतिज्ञोपरोधो यौगपद्यमन्यथा ॥ 4

194 हेतावसति कार्यं चेन् प्रतिज्ञा चोपरुद्ध्यते ।
चत्वारो हेतव(:) इति यौगपद्यं तदन्यथा ॥

॥ प्रतिसंख्याप्रतिसंख्यानिरोधाप्राप्तिरविच्छेदात् ॥ 5

195 निरन्वयौ स्थूलसूक्ष्मौ विनाशाविति चेन्नहि ।
अवस्थान्तरसद्भावान्न विनाशो निरन्वयः ॥

॥ उभयथा च दोषात् ॥ 6

196 उत्पन्नस्य च तुच्छत्वं तुच्छादेवोद्भवोऽपि च ।
वदतां भवतां नूनं तुच्छं स्यान्निखिलं जगत् ॥

॥ आकाशे चाविशेषात् ॥ 7

197 जगत्प्रतीतितुल्यत्वान्नाकाशस्यापि तुच्छता ।
पतत्यत्र श्येन(:) इति प्रतीतिर्हि न बाध्यते ॥

॥ अनुस्मृतेश्च ॥ 8

198 स(:) एवायं घट(:) इति प्रत्यभिज्ञा च जायते ।
अतो घटादिकार्याणां क्षणिकत्वं न सिद्धयति ॥

॥ नासतोऽदृष्टत्वात् ॥ 9

199 विनष्टेषु पदार्थेषु तद्गुणस्यान्यवस्तुनि ।
न दृष्टस्संक्रम(:) इति क्षणिकत्वं न युज्यते ॥

॥ उदासीनानामपि चैवं सिद्धिः ॥ 10

200 यतमानविनाशेऽपि फलं भवति यन्मते ।
निष्प्रयत्नजनानां च तत्र मोक्षादिकं भवेत् ॥

49 उपलब्ध्यधिकरणम् ।

॥ नाभाव उपलब्धेः ॥ 1

201 ज्ञानादन्यपदार्थानामभावोक्तिर्न सिद्ध्यति ।
सर्वेषां तु पदार्थानां उपलब्धेः प्रमाणतः ॥

॥ वैधर्म्याच्च न स्वप्नादिवत् ॥ 2

202 स्वप्नादिवज्जागरितज्ञानस्यापि न युज्यते ।
मिथ्यात्वं दोषराहित्यवैधर्म्यादेव सत्यता ॥

॥ न भावोऽनुपलब्धेः ॥ 3

203 ज्ञानस्य चार्थशून्यस्य सद्भावो नैव विद्यते ।
कर्मकर्तृवियुक्तस्य ज्ञानस्यानुपलब्धितः ॥

50 सर्वथानुपपत्त्यधिकरणम् ।

॥ सर्वथाऽनुपपत्तेश्च ॥ 1

204 सर्वशून्यत्ववादश्च न सिद्ध्यति भवन्मते ।
सर्वथाऽनुपपत्तेश्च प्रमाणादिविरोधतः ॥

51 एकस्मिन्नसंभवाधिकरणम् ।

॥ नैकस्मिन्नसंभवात् ॥ 1

205 एकस्मिन्नेव युगपदस्ति नास्त्यादिशंसनम् ।
भिन्नाभिन्नत्ववादश्चासंभवात्तु निरस्यते ॥

॥ एवञ्चात्माकार्त्स्न्यम् ॥ 2

206 तद्देहपरिमाणत्वे ह्यात्मनोऽपूर्णता भवेत् ।
गजदेहस्थितस्याजतनुं प्रविशतस्तदा ॥

**॥ न च पर्यायादप्यविरोधो विकारादिभ्यः ॥** 3

207 अवस्थान्तरयोगेऽपि ह्यविरोधो न सिद्ध्यति ।
आत्मनोऽपि विकारित्वे घटादेस्तुल्यता भवेत् ॥

**॥ अन्त्यावस्थितेश्चोभयनित्यत्वादविशेषः ॥** 4

208 मुक्तात्मपरिमाणस्य मुक्तस्याप्यात्मनस्तथा ।
नित्यत्वादुभयोर्जीवः न देहपरिमाणवान् ॥

52 पशुपत्यधिकरणम् ।

**॥ पत्युरसामञ्जस्यात् ॥** 1

209 मतं पशुपतेश्चापि त्याज्यमेव मुमुक्षुभिः ।
वेदाचारविरुद्धत्वादुपादानादिभेदतः ॥

**॥ अधिष्ठानानुपपत्तेश्च ॥** 2

210 अशरीरस्येश्वरस्य जगत्सृष्टिर्न सिद्ध्यति ।
कुलालवदधिष्ठानानुपपत्तेर्विरोधतः ॥

**॥ करणवच्चेन्न भोगादिभ्यः ॥** 3

211 जीवस्स्वकरणं यद्वदधितिष्ठत्यजस्तथा ।
इति चेत् कर्मभोगादि जीवस्येव प्रसज्यते ॥

॥ अन्तवत्त्वमसर्वज्ञता वा ॥ 4

212 तस्याप्यदृष्टवत्त्वे तु सृज्यत्वादि ततो भवेत् ।
सर्वज्ञताया(ः) हानिश्च तस्मात्तन्न समञ्जसम् ॥

53 उत्पत्त्यसंभवाधिकरणम् ।

॥ उत्पत्त्यसंभवात् ॥ 1

213 जीवोत्पत्त्यादिवादश्च पाञ्चरात्रे तु दृश्यते ।
उत्पत्त्यसंभवश्रुत्या विरोधादसमञ्जसम् ॥

॥ न च कर्तुः करणम् ॥ 2

214 कर्तुर्जीवाच्च करणं मनस्तु नहि जायते ।
संकर्षणाद्धि जीवात्तु मनसो जन्मशंसनात् ॥

॥ विज्ञानादिभावे वा तदप्रतिषेधः ॥ 3

215 संकर्षणादिकानां तु परमात्मत्वनिश्चयात् ।
जीवाभिमान्यवतारात् न प्रामाण्यं निषिध्यते ॥

॥ विप्रतिषेधाच्च ॥ 4

216 पाञ्चरात्रेऽपि तन्त्रेऽस्मिन् जीवोत्पत्तिनिषेधतः ।
समीचीनं तन्त्रमिदं ग्राह्यं स्यान्मुक्तिमिच्छता ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां द्वितीयाध्यायस्य
द्वितीयः पादः ॥

---

## ॥ अथ द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥



54 वियदधिकरणम् ।

**॥ न वियदश्रुतेः ॥** 1

217 उत्पत्तिवचनाभावान्नोत्पत्तिर्वियतो विभोः ।
नित्यत्वाच्चात्मन(ः) इव निरंशस्येति शङ्क्यते ॥

**॥ अस्ति तु ॥** 2

218 श्रुत्या चात्मन(ः) आकाशस्संभूत(ः) इति शंसनात् ।
उत्पत्तिर्विद्यते तस्य त्वाकाशस्येति निश्चितम् ॥

**॥ गौण्यसंभवाच्छब्दाच्च ॥** 3

219 स्यात्संभूतिश्रुतिर्गौणी व्योम्न उत्पत्त्यसंभवात् ।
तेजःप्राथम्ययोगाच्च ह्यमृतत्त्वश्रुतेरपि ॥

**॥ स्याच्चैकस्य ब्रह्मशब्दवत् ॥** 4

220 संभूतशब्दस्यैकस्य गौणत्वं मुख्यताऽपि च ।
ब्रह्मशब्दस्येव चात्राप्यनुषक्तस्य मुख्यता ॥

**॥ प्रतिज्ञाहानिरव्यतिरेकात् ॥** 5

221 प्रतिज्ञाया(ः) अहानिस्स्यात् कार्यत्वाद्वियतश्च हि ।
छान्दोग्येऽपि वियत्सृष्टिरभिप्रेतेति गम्यते ॥

॥ शब्देभ्यः ॥ 6

222 सदेव सोम्यैतदात्म्यमिदमित्यादिशब्दतः ।
ब्रह्म प्रति शरीरत्वाद्वियतो ब्रह्मकार्यता ॥

॥ यावद्विकारं तु विभागो लोकवत् ॥ 7

223 ऐतदात्म्यमिदं सर्वमिति श्रुत्या विकारता ।
सर्वस्यापि तथोत्पत्तिः ब्रह्मणो लोकवद्भवेत् ॥

॥ एतेन मातरिश्वा व्याख्यातः ॥ 8

224 तथाऽमृतस्यापि वायोराकाशाद्वायुरित्यतः ।
शब्दात्तु ब्रह्मकार्यत्वं व्याख्यातमिति निश्चितम् ॥

॥ असंभवस्तु सतोऽनुपपत्तेः ॥ 9

225 सर्वहेतोः परस्यैव नोत्पत्तिस्संभवेत्क्वचित् ।
प्रतिज्ञानुपपत्तेश्च तदन्यज्जायतेऽखिलम् ॥

55 तेजोऽधिकरणम् ।

॥ तेजोऽतस्तथा ह्याह ॥ 1

226 तेजश्च वायोस्संभूतं तस्य न ब्रह्मकार्यता ।
वायोरग्निरिति श्रुत्या शङ्कते वायुकार्यताम् ॥

॥ आपः ॥ 2

227 आपश्च तेजसा सृष्टाः ब्रह्मकार्यं कथं च ताः ।
अग्नेराप(:) इति श्रुत्या निश्चिता(:) इति शङ्कते ॥

॥ पृथिवी ॥ 3

228 पृथिवी चाऽद्भ्यस्संभूता तस्मान्न ब्रह्मजा हि सा ।
ब्रह्मकार्यं कथं सेति शक्यं वक्तुं विशेषतः ॥

॥ अधिकाररूपशब्दान्तरेभ्यः ॥ 4

229 ता(:) अन्नमसृजन्तेति पृथिव्यास्सृष्टिरुच्यते ।
भूताधिकाररूपान्यशब्देभ्योऽन्नं धरेति च ॥

॥ तदभिध्यानादेव तु तल्लिङ्गात्सः ॥ 5

230 बहु स्यामिति संकल्पात् निजसृष्ट्यादिलिङ्गतः ।
पूर्वपूर्वशरीरस्सन् सृजतीशः परं परम् ॥

॥ विपर्ययेण तु क्रमोऽत उपपद्यते च ॥ 6

231 आनन्तर्यक्रमादत्र पारम्पर्यविपर्ययात् ।
तत्तच्छरीरात्सृष्ट्यादि ब्रह्मणस्तूपपद्यते ॥

॥ अन्तरा विज्ञानमनसी क्रमेण तल्लिङ्गादिति
चेन्नाविशेषात् ॥ 7

232 तन्मात्रभूतयोर्मध्ये चेन्द्रियाणीति लिङ्गतः ।
क्रमोत्पत्तिश्चेति चेन्न साक्षादेवाविशेषतः ॥

॥ चराचरव्यपाश्रयस्तु स्याचद्व्यपदेशोऽभाक्तस्तद्भाव-
भावित्वात् ॥ 8

233 चराचराश्रयाश्शब्दाः वाचकाः परमात्मनः ।
सर्ववस्तुप्रविष्टत्वान्मुख्यास्सर्वशरीरिणि ॥

56 आत्माधिकरणम् ।

॥ नात्मा श्रुतेर्नित्यत्वाच्च ताभ्यः ॥ 1

234 आत्मा नोत्पद्यते श्रुत्या नित्यत्वाचेति गम्यते ।
नित्यत्वं चात्मनो नित्यो नित्यानामिति च श्रुतेः ॥

57 ज्ञाधिकरणम् ।

॥ ज्ञोऽत एव ॥ 1

235 ज्ञानस्वरूपो ज्ञाता च नित्यमात्मेति निश्चितम् ।
पश्यन् रमते विज्ञानघन(ः) इत्यादितः श्रुतेः ॥

॥ उत्क्रान्तिगत्यागतीनाम् ॥ 2

236 उत्क्रान्तिवचनाच्चैव गतेरपि च कीर्तनात् ।
आगतेश्चापि वचनात् आत्माऽणुरिति कथ्यते ॥

॥ स्वात्मना चोत्तरयोः ॥ 3

237 गत्यागत्योस्स्वात्मनैव संपाद्यत्वादिहात्मनः ।
अणुत्वं निश्चितमिति शङ्का नैवात्र युज्यते ॥

॥ नाणुरतच्छ्रुतेरिति चेन्नेतराधिकारात् ॥ 4

238 आत्मा महानिति श्रुत्या नाणुरात्मेति चेच्छ्रुतिः ।
परमात्मपरा सेति जीवोऽणुरिति निश्चितम् ॥

॥ स्वशब्दोन्मानाभ्यां च ॥ 5

239 अणुरात्मेति वचनादणुत्वं चात्मनो भवेत् ।
आराग्रमात्रो ह्यवर(ः) इत्युन्मानाच्च निश्चितम् ॥

॥ अविरोधश्चन्दनवत् ॥ 6

240 अणुत्वेऽप्यात्मनो देहे सर्वत्र सुखभागिता ।
एकदेशस्थितस्यापि चन्दनस्येव युज्यते ॥

॥ अवस्थितिवैशेष्यादिति चेन्नाभ्युपगमाद्धृदि हि ॥ 7

241 अवस्थितेस्तु वैशेष्याच्चन्दनं तु तथा भवेत् ।
इति चेन्नात्मनोऽपि स्वे हृदये स्थितिरुच्यते ॥

॥ गुणाद्वा लोकवत् ॥ 8

242 आत्मा तु स्वगुणाज्ज्ञानाद्देहं व्याप्य सुखं भजेत् ।
आलोकादेव मण्यादिः कृत्स्नं व्याप्य प्रकाशयेत् ॥

॥ व्यतिरेको गन्धवत्तथा च दर्शयति ॥ 9

243 जानामीति प्रतीत्यैव ज्ञानं ज्ञातुः पृथग्भवेत् ।
गन्धवत्याः पृथिव्यास्तु यथा गन्धस्तथा श्रुतेः ॥

॥ पृथगुपदेशात् ॥ 10

244 विज्ञातुर्न हि विज्ञातेः इति श्रुत्यात्र चात्मनः।
पृथग्ज्ञानस्य वचनात् ज्ञानं तस्मात्पृथग्भवेत् ॥

॥ तद्गुणसारत्वात्तु तद्व्यपदेशः प्राज्ञवत् ॥ 11

245 तज्ज्ञानगुणसारत्त्वाज्ज्ञानमित्यात्मनो भवेत्।
ब्रह्मवद्व्यपदेशोऽपि सत्यं ज्ञानमिति श्रुतेः ॥

॥ यावदात्मभावित्वाच्च न दोषस्तद्दर्शनात् ॥ 12

246 सर्वदात्मगुणत्त्वाच्च न दोषो ज्ञानकीर्तने।
यथा तादृग्गोत्वयोगाद्व्यपदेशश्च गौरिति ॥

॥ पुंस्त्वादिवत्त्वस्य सतोऽभिव्यक्तियोगात् ॥ 13

247 सुषुप्तौ विद्यमानस्य ज्ञानस्यैवोद्भवस्त्विह।
बाल्ये तु विद्यमानस्य पुंस्त्वादेरिव यौवने ॥

॥ नित्योपलब्ध्यनुपलब्धिप्रसङ्गोऽन्यतरनियमो
वाऽन्यथा ॥ 14

248 विभुत्वे चात्मनो नित्यं ज्ञानत्वेऽपि च सर्वदा।
उपलब्धिरभावश्च नियमोऽन्यतरस्य वा ॥

58 कर्त्रधिकरणम्।

॥ कर्ता शास्त्रार्थवत्त्वात् ॥ 1

249 अयमात्मा तु कर्तैव यागध्यानविधायिनाम् ।
शास्त्राणामर्थवत्त्वाय गुणानां तु न कर्तृता ॥

॥ उपादानाद्विहारोपदेशाच्च ॥ 2

250 इन्द्रियाणामुपादानाद्विहारादिश्रुतेरयम् ।
कर्ता चात्मेति कर्तृत्वं निश्चितं त्वात्मनास्त्विह ॥

॥ व्यपदेशाच्च क्रियायां न चेन्निर्देशविपर्ययः ॥ 3

251 विज्ञानं यज्ञं तनुत इत्यादिव्यपदेशतः ।
क्रियायां कर्तृता तस्य न चेद्भाव्यं तृतीयया ॥

॥ उपलब्धिवदनियमः ॥ 4

252 प्रकृतेश्चैव कर्तृत्वेऽकर्तृत्वे ह्यात्मनोऽपि च ।
उपलम्भानियमवत् फलस्यानियमो भवेत् ॥

॥ शक्तिविपर्ययात् ॥ 5

253 तस्या(ः) एव तु कर्तृत्वे भोक्तृत्वं प्रकृतेर्भवेत् ।
अन्यस्य भोक्तृभावात्तु भोक्तृत्वं चास्य हीयते ॥

॥ समाध्यभावाच्च ॥ 6

254 मोक्षसाधनभूतस्य समाधेरप्यसंभवात् ।
प्रकृतेरन्य(:) इत्यादेः आत्मनस्त्वेव कर्तृता ॥

॥ यथा च तक्षोभयथा ॥ 7

255 वास्यादिसान्निधानेऽपि तक्षवत्कुरुते ह्ययम् ।
कर्ता चैवमकर्ता च देहीच्छातदभावतः ॥

59 परायत्ताधिकरणम् ।

॥ परात्तु तच्छ्रुतेः ॥ 1

256 परमात्मायत्तमेव कर्तृत्वं त्वात्मनो भवेत् ।
अन्तः प्रविष्टश्शास्तेति वदतीयं श्रुतिस्तथा ॥

॥ कृतप्रयत्नापेक्षस्तु विहितप्रतिषिद्धावैयर्थ्यादिभ्यः ॥ 2

257 निषेधविध्योस्सिद्ध्यर्थं जीवोद्योगमपेक्ष्य सः ।
प्रवर्तयति तं चेति पराधीना हि कर्तृता ॥

60 अंशाधिकरणम् ।

॥ अंशो नानाव्यपदेशादन्यथा चापि दाशकितवादित्व-
॥ मधीयत एके ॥ 1

258 जीवस्तु ब्रह्मणो ह्यंशः नानात्वव्यपदेशतः ।
अभेदव्यपदेशाच्च ब्रह्म दाशा इति ह्यपि ॥

॥ मन्त्रवर्णात् ॥ 2

259 पादोऽस्य विश्वा भूतानीत्येवमादेश्च मन्त्रतः ।
अंशा ब्रह्मण एवैते ह्यात्मान(:) इति निश्चितम् ॥

॥ अपि स्मर्यते ॥ 3

260 ममैवांशो जीवलोक(:) इति स्मृत्यापि चोच्यते ।
वासुदेवस्यांश(:) इति तस्य ब्रह्मशरीरता ॥

॥ प्रकाशादिवत्तु नैवं परः ॥ 4

261 ब्रह्मांशत्वेऽपि जीवस्य जीवभावः परे न हि ।
प्रभादीनां स्वभावस्तु न मण्यादौ यथा भवेत् ॥

॥ स्मरन्ति च ॥ 5

262 एकदेशस्थितस्याग्नेः ज्योत्स्ना विस्तारिणी यथा ।
परस्य ब्रह्मणश्शक्तिः तथैवेदमिति स्मृतेः ॥

॥ अनुज्ञापरिहारौ देहसंबन्धाज्ज्योतिरादिवत् ॥ 6

263 ब्रह्मांशत्वेऽपि जीवानां अनुज्ञापरिहारयोः ।
उपपत्तिर्देहभेदात् अग्न्यादेरिव युज्यते ॥

॥ असन्ततेश्चाव्यतिकरः ॥ 7

264 प्रतिदेहं च भिन्नत्वात् अणुत्वेन च तत्र तु ।
सुखदुःखाव्यतिकरः निश्चितो मुनिसत्तमैः ॥

॥ आभास एव च ॥ 8

265 आभासा हेतवस्सर्वे भवेयुरिति निश्चितम् ।
ब्रह्माभेदे तु जीवस्य तिरोधानादिकल्पने ॥

॥ अदृष्टानियमात् ॥ 9

266 अदृष्टजोपाधिमूलब्रह्मजीवात्मकल्पनम् ।
अदृष्टानियमात्तेषां न सिद्ध्येदिति निश्चितम् ॥

॥ अभिसन्ध्यादिष्वपि चैवम् ॥ 10

267 अभिसन्धेस्त्वदृष्टादि जायते चेति चेन्न हि ।
नियमस्त्वभिसन्ध्यादौ वक्तुं नैव भवेद्यतः ॥

॥ प्रदेशभेदादिति चेन्नान्तर्भावात् ॥ 11

268 अविद्योपहितो भागः जीवश्चेन्नियमो भवेत् ।
नान्तर्भावादिहोपाधेः गमेऽनुपहितस्य च ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां द्वितीयाध्यायस्य
तृतीयः पादः ॥

---

## ॥ अथ द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥



61 प्राणोत्पत्त्यधिकरणम् ।

॥ तथा प्राणाः ॥ 1

269 खादिवच्च त्विन्द्रियाणि ह्युत्पद्यन्ते परात्मनः ।
सृष्टेः पूर्वं स्थिताः प्राणा(ः) इति ब्रह्म परं हि तत् ॥

॥ गौण्यसंभवात् तत्प्राक्छ्रुतेश्च ॥ 2

270 प्राक्सृष्टेरेवमेवेति ब्रह्मैकपरिशेषणात् ।
प्राणा(ः) वा ऋषय(ः) इति गौणी बहुवचश्श्रुतिः ॥

॥ तत्पूर्वकत्वाद्वाचः ॥ 3

271 तत्सृष्टिपूर्वकत्वाच्च नामधेयस्य वस्तुनः ।
प्राणशब्दैर्नेन्द्रियाणि ह्युच्यन्त इति निश्चितम् ॥

62 सप्तगत्यधिकरणम् ।

॥ सप्त गतेर्विशेषितत्वाच्च ॥ 1

272 चरन्ति सप्त सप्तेति गतिश्रुत्या विशेषणात् ।
ज्ञानानीति च सप्तैव त्विन्द्रियाणीति शङ्कते ॥

॥ हस्तादयस्तु स्थितेऽतो नैवम् ॥ 2

273 स्थिते जीवे शरीरे तु वाग्घस्ताद्युपकारतः ।
एकादश त्विन्द्रियाणीत्यतस्सप्तैव नेति हि ॥

63 प्राणाणुत्वाधिकरणम् ।

॥ अणवश्च ॥ 1

274 अणवस्त्विन्द्रियाणीति ह्यनुगत्यादिना श्रुताः ।
उपासार्थमनन्ता(:) इत्येतानि गदितानि हि ॥

॥ श्रेष्ठश्च ॥ 2

275 श्रेष्ठश्चोत्पद्यते प्राणस्त्वाकाशादिवदस्य हि ।
एतस्माज्जायते प्राण(:) इत्युत्पत्तिश्रुतेरिह ॥

64 वायुक्रियाधिकरणम् ।

॥ न वायुक्रिये पृथगुपदेशात् ॥ 1

276 पृथगुत्पत्तिवचनात् न वायुर्न च तत्क्रिया ।
विशेषं कंचनापन्नः वायुः प्राण(:) इति स्थितम् ॥

॥ चक्षुरादिवत्तु तत्सहशिष्ट्यादिभ्यः ॥ 2

277 वाय्ववस्थाभेद(:) इति नायं भूतान्तरं भवेत् ।
इन्द्रियैस्सह शिष्ट्यादेः प्राणसंवदनादिषु ॥

॥ अकरणत्वाच्च न दोषस्तथा हि दर्शयति ॥ 3

278 अक्रियत्वाद्दोष उक्तो, यः प्राणस्य स नैव हि ।
शरीरादेर्धारणादिक्रियावत्वेन कीर्तनात् ॥

॥ पञ्चवृत्तिर्मनोवद्व्यपदिश्यते ॥ 4

279 कामादिवृत्तिभेदेन मनस्सङ्कीर्त्यते यथा ।
तथैकः पञ्चधा वृत्तेः प्राणापानादिरुच्यते ॥

65 श्रेष्ठाणुत्वाधिकरणम् ।

॥ अणुश्च ॥ 1

280 प्राणोऽनूत्क्रामतीत्यादिश्रुत्या प्राणोऽप्यणुर्भवेत् ।
महत्त्वं शङ्कितं यत्तु तद्वैभवपरं भवेत् ॥

66 ज्योतिराद्यधिष्ठानाधिकरणम् ।

॥ ज्योतिराद्यधिष्ठानं तु तदामननात् प्राणवता शब्दात् ॥ 1

281 ज्योतिरादेस्तु जीवेन सङ्कल्पात्परमात्मनः ।
इन्द्रियादेरधिष्ठानं शब्दादेवावगम्यते ॥

॥ तस्य च नित्यत्वात् ॥ 2

282 परात्माधिष्ठितत्वस्य नित्यत्वाज्जगतां सताम् ।
अवर्जनीयसङ्कल्पादधिष्ठानं ततो भवेत् ॥

67 इन्द्रियाधिकरणम् ।

॥ त इन्द्रियाणि तद्व्यपदेशादन्यत्र श्रेष्ठात् ॥ 1

283 करणत्वेऽपि सर्वेषां श्रेष्ठादन्यत्र शंसनात् ।
इन्द्रियाणीति न श्रेष्ठ(ः) इन्द्रियं भवति ह्यसौ ॥

॥ भेदश्रुतेर्वैलक्षण्याच्च ॥ 2

284 समनस्केन्द्रियेभ्योऽस्य भेदेनोत्पत्तिशंसनात् ।
सुषुप्तौ च प्राणवृत्तेः उपलब्ध्या विशेषतः ॥

68 संज्ञामूर्तिक्लृप्त्यधिकरणम् ।

॥ **संज्ञामूर्तिक्लृप्तिस्तु त्रिवृत्कुर्वत उपदेशात्** ॥ 1

285 चतुर्मुखतनोरेव जगत्सृष्टिः परात्मनः ।
नामरूपादिकरणं त्रिवृत्कुर्वत एव हि ॥

॥ **मांसादि भौमं यथाशब्दमितरयोश्च** ॥ 2

286 श्रुते तु मांसमनसी भौमे चैवमबादिषु ।
अन्नं चाशितमित्यादौ त्रिवृतां करणं न हि ॥

॥ **वैशेष्यात्तु तद्वादस्तद्वादः** ॥ 3

287 त्रिवृत्कृतेषु भूतेषु चाधिक्यं यस्य वै भवेत् ।
तत्तद्वाचकशब्देन तत्तद्वस्तूच्यते बुधैः ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां द्वितीयाध्यायस्य
चतुर्थः पादः ॥

इति श्रीमद्वेदमार्गेत्यादिविरुदावलीमेदुराणां श्रीमदहोबिलमठदिव्यास्थाने चतुरधिकचत्वारिंशत्संख्यासंख्यातपट्टाभिषेकपरिमण्डितानां श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्रमहादेशिकानां कृतिषु ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां द्वितीयाध्यायः ॥

---

## ॥ अथ तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

---

69 तदन्तरप्रतिपत्त्यधिकरणम् ।

॥ तदन्तरप्रतिपत्तौ रंहति संपरिष्वक्तः
प्रश्ननिरूपणाभ्याम् ॥ 1

288 देहाद्देहान्तरप्राप्तौ आत्मा गच्छति सूक्ष्मकैः ।
भूतैरेव परिष्वक्तः प्रश्नप्रत्युक्तिदर्शनात् ॥

॥ त्र्यात्मकत्वात्तु भूयस्त्वात् ॥ 2

289 त्र्यात्मकत्वात्तु भूतानां त्रिवृत्करणतस्तथा ।
आधिक्याद्व्यपदेशः स्यात् नांभसा याति केवलम् ॥

॥ प्राणगतेश्च ॥ 3

290 इन्द्रियाणां तेन गतेः तदाधारतया तनोः ।
भूतसूक्ष्मशरीरेण गच्छतीति च गम्यते ॥

॥ अग्न्यादिगतिश्रुतेरिति चेन्न भाक्तत्वात् ॥ 4

291 अग्न्यादिषु गतिश्रुत्या जीवेन गमनं कथम् ।
तेषामिति न वक्तव्यं अभिमानिपरा हि सा ॥

॥ प्रथमेऽश्रवणादिति चेन्न ता एव ह्युपपत्तेः ॥ 5

292 प्रथमेऽश्रवणाद्धोमे ह्यपां तन्नेति चेन्न हि ।
ते श्रद्धां जुह्वतीत्यत्र ह्याप एवोपपत्तितः ॥

॥ अश्रुतत्वादिति चेन्नेष्टादिकारिणां प्रतीतेः ॥ 6

293 अश्रुतत्वाच्च जीवस्य परिष्वङ्गः कथं च तैः ।
इति चेन्नात्र यज्ञादिकारिणां गमनश्रुतेः ॥

॥ भाक्तं वाऽनात्मवित्त्वात्तथा हि दर्शयति ॥ 7

294 तं देवा(:) भक्षयन्तीति भक्षणं गौणमेव हि ।
अनात्मवित्त्वात्तेषां तु पशुतुल्यत्वकीर्तनात् ॥

70 कृतात्ययाधिकरणम् ।

॥ कृतात्ययेऽनुशयवान् दृष्टस्मृतिभ्यां यथेतमनेवं च ॥ 1

295 कृतकर्मात्यये जीवः भुक्ताच्छिष्टेन कर्मणा ।
यथागतं चान्यथा चाप्यवरोहति शब्दतः ॥

॥ चरणादिति चेन्न तदुपलक्षणार्थेति कार्ष्णाजिनिः ॥ 2

296 आचारवाचिचरणश्रुत्या कर्म न चेति चेत् ।
कर्मोपलक्षणार्थेति कार्ष्णाजिनिरिहाब्रवीत् ॥

॥ आनर्थक्यमिति चेन्न तदपेक्षत्वात् ॥ 3

297 आचारस्य त्वकर्मत्वे वैयर्थ्यमिति चेन्न हि ।
आचाराणामपेक्ष्यत्वात् कर्मणेति तु मन्यते ॥

॥ सुकृतदुष्कृते एवेति तु बादरिः ॥ 4

298 श्रुतौ चरणशब्देन पुण्यपापे च कर्मणी ।
उच्येते चेति साक्षाद्धि बादरिर्मनुते मुनिः ॥

71 अनिष्टादिकार्यधिकरणम् ।

॥ अनिष्टादिकारिणामपि च श्रुतम् ॥ 1

299 गच्छन्ति ते सर्व इति श्रुत्याऽनिष्टादिकारिणाम् ।
अपि चान्द्रमसप्राप्तिः भवतीति विशङ्कते ॥

॥ संयमने त्वनुभूयेतरेषां आरोहावरोहौ तद्गतिदर्शनात् ॥ 2

300 चन्द्रारोहावरोहौ तु यातनां यमशासने ।
अनुभूयैवेतरेषां इति तद्गतिदर्शनात् ॥

॥ स्मरन्ति च ॥ 3

301 सर्वे चैव वशं यान्ति यमस्य भगवन्किल ।
इति स्मृत्या च तेषां तु यमवश्यत्वशंसनात् ॥

॥ अपि सप्त ॥ 4

302 सप्त चैषां रौरवादिलोका(:) इति च गम्यते ।
यातनां त्वनुभूयाथो तत्रापि गतिरुच्यते ॥

॥ तत्रापि तद्व्यापारादविरोधः ॥ 5

303 यमस्य शासनादेव पापिनां यातना भवेत् ।
तत्रापि तत्स्मृतेरेव विरोधो नैव विद्यते ॥

॥ विद्याकर्मणोरिति तु प्रकृतत्वात् ॥ 6

304 अनिष्टादिकृतां नैव पितृयाणपथाद्गतिः ।
विद्यायास्सुकृतस्यापि फलं मार्गद्वयं स्मृतम् ॥

॥ न तृतीये तथोपलब्धेः ॥ 7

305 तृतीयस्थानवाच्यानां पापिनां नैव विद्यते ।
पञ्चमाहुत्यपेक्षा तु नेति देहाय च श्रुतेः ॥

॥ स्मर्यतेऽपि च लोके ॥ 8

306 पुण्यकर्मवतां चापि केषांचिद् देहसम्भवे ।
पञ्चमाहुत्यपेक्षा न द्रौपद्यादिषु दृश्यते ॥

॥ दर्शनाच्च ॥ 9

307 पञ्चमाहुत्यभावेन जायस्वेति च दर्शनात् ।
उद्भिज्जस्वेदजानां तु देहोत्पत्तिस्तथा भवेत् ॥

॥ तृतीयशब्दावरोधस्संशोकजस्य ॥ 10

308 उद्भिज्जमिति शब्देन स्वेदजस्यापि संग्रहः ।
श्रुत्युक्तेन तृतीयेन ह्यण्डजाज्जीवजात्परम् ॥

72 तत्स्वाभाव्यापत्त्यधिकरणम् ।

॥ तत्स्वाभाव्यापत्तिरुपपत्तेः ॥ 1

309 अवरोहेऽस्य जीवस्य तत्तत्सादृश्यमात्रतः ।
वियद्भावादिवचनं न भोगायेति निश्चयात् ॥

73 नातिचिराधिकरणम् ।

॥ नातिचिरेण विशेषात् ॥ 1

310 व्रीह्यादिभावे जीवस्य चिरनिर्गमनश्रुतेः ।
अन्यत्र त्वचिरेणैव ह्यागच्छति च चेतनः ॥

74 अन्याधिष्ठिताधिकरणम् ।

॥ अन्याधिष्ठिते पूर्ववदभिलापात् ॥ 1

311 अन्याधिष्ठितव्रीह्यादौ सम्बन्धः पूर्ववत्तदा ।
अनुभाव्यान्तराभावात् मध्ये चाप्यवरोहतः ॥

॥ अशुद्धमिति चेन्न शब्दात् ॥ 2

312 पश्वादिहिंसया स्वर्गं प्राप्तानां शिष्टकर्म च ।
अशुद्धमिति भोगश्चेत् न तत्, शुद्धमिति श्रुतेः ॥

॥ रेतस्सिग्योगोऽथ ॥ 3

313 रेतस्सिञ्चति तद्भूयो भवतीति श्रुतेरिह ।
रेतस्सिचा यथा योगो व्रीह्यादिषु तथा भवेत् ॥

॥ योनेश्शरीरम् ॥ 4

314 योनिप्राप्तेस्तु पश्चाद्धि शरीरं प्राप्यते पुनः ।
कर्मणामुपभोगाय तत्र तत्र च योनिषु ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां तृतीयाध्यायस्य
प्रथमः पादः ॥

---

## ॥ अथ तृतीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

75 सन्ध्याधिकरणम् ।

॥ सन्ध्ये सृष्टिराह हि ॥ 1

315 स्वप्नस्थाने जीव एव सृजतीति च चोद्यते ।
सृजते स हि कर्तेति श्रुतिराह हि तत्र च ॥

॥ निर्मातारञ्चैके पुत्रादयश्च ॥ 2

316 कामानां स्वप्नकाले तु निर्माता जीव एव हि ।
वदन्त्येके शाखिनश्च पुत्रादीन् कामशब्दतः ॥

॥ मायामात्रं तु कार्त्स्न्येनानभिव्यक्तस्वरूपत्वात् ॥ 3

317 स्वप्ने यत्सृष्टमाम्नातं तदिदं ब्रह्मणा कृतम् ।
आश्चर्यभूतं जीवे न सत्यसङ्कल्पता तदा ॥

॥ पराभिध्यानात्तु तिरोहितं ततो ह्यस्य बन्धविपर्ययौ ॥ 4

318 अनादिकृतपापेन ब्रह्मसङ्कल्पतस्तदा ।
तिरोहितं सत्यतादि बन्धमोक्षौ ततोऽस्य हि ॥

॥ देहयोगाद्वा सोऽपि ॥ 5

319 तिरोभावो गुणानां तु सृष्टौ देहस्य योगतः ।
प्रळये प्रकृतेर्योगमात्रेणैव तथा भवेत् ॥

॥ सूचकश्च हि श्रुतेराचक्षते च तद्विदः ॥ 6

320 शुभादिसूचकस्स्वप्न(ः) इति श्रुत्या हि दृश्यते ।
तद्विदां वचनाच्चैव न जीवस्यात्र कर्तृता ॥

76 तदभावाधिकरणम् ।

॥ तदभावो नाडीषु तच्छ्रुतेरात्मनि च ॥ 1

321 स्वप्नाभावस्सुषुप्तिर्हि नाडीषु च पुरीतति ।
ब्रह्मणीति भवेत्तेषां सुषुप्तिस्थानता श्रुतेः ॥

॥ अतः प्रबोधोऽस्मात् ॥ 2

322 पर्यङ्कस्थानभूतेषु सुषुप्तिर्ब्रह्मणीत्यतः ।
तस्मात्प्रबोध इत्यादिश्रुतिश्चाप्युपपद्यते ॥

77 कर्मानुस्मृतिशब्दविध्यधिकरणम् ।

॥ स एव तु कर्मानुस्मृतिशब्दविधिभ्यः ॥ 1

323 मुक्तिर्न संपत्तिरियं आगच्छति स एव तु ।
कर्मानुस्मृतिशब्देभ्यः मोक्षोपायविधेः पृथक् ॥

78 मुग्धाधिकरणम् ।

॥ मुग्धेऽर्धसंपत्तिः परिशेषात् ॥ 1

324 मरणायार्धसंपत्तिः मूर्छेति मरणेतरा ।
उत्थानाभावनियमाद्भावात्परिशेषतः ॥

79 उभयलिङ्गाधिकरणम् ।

॥ न स्थानतोऽपि परस्योभयलिङ्गं सर्वत्र हि ॥ 1

325 परस्य ब्रह्मणो दोषः स्थानतोऽपि न विद्यते ।
यतो निर्दोषकल्याणगुणाद्युभयलिङ्गता ॥

॥ भेदादिति चेन्न प्रत्येकमतद्वचनात् ॥ 2

326 अवस्थाभेदतो दोषः जीवस्येव परस्य चेत् ।
नैवन्तु तत्र तत्रैव ह्यमृतत्वश्रुतेर्बलात् ॥

॥ अपि चैवमेके ॥ 3

327 एकदेहस्थितस्यापि न भोक्तृत्वं परात्मनः ।
द्वा सुपर्णाविति श्रुत्याऽधीयते चैकशाखिनः ॥

॥ अरूपवदेव हि तत्प्रधानत्वात् ॥ 4

328 शरीरस्थमपि ब्रह्म रूपाभाववदेव हि ।
नामरूपादिकरणे प्रधानत्वात्परात्मनः ॥

॥ प्रकाशवच्चावैयर्थ्यात् ॥ 5

329 यथा ज्ञानादिवाक्यस्यावैयर्थ्यात्स्वप्रकाशता ।
तथैव सत्यकामादिवाक्यावैयर्थ्यतो गुणी ॥

॥ आह च तन्मात्रम् ॥ 6

330 प्रकाशरूपतामात्रं सत्यं ज्ञानमिति श्रुतिः ।
वदत्यन्यान्गुणांस्तांस्तु न निषेधति वै यतः ॥

॥ दर्शयति चाथो अपि स्मर्यते ॥ 7

331 निष्कलं मामनादिं च वेत्तीत्यादिश्रुतिस्मृती ।
ब्रह्म ह्युभयलिङ्गन्तु वदतश्च विशेषतः ॥

॥ अत एव चोपमा सूर्यकादिवत् ॥ 8

332 सर्वत्रोभयलिङ्गत्वात् जलसूर्योपमा कृता ।
ब्रह्मणश्शाश्वतश्चेति जलाधारेष्विवांशुमान् ॥

॥ अम्बुवदग्रहणात्तु न तथात्वम् ॥ 9

333 वस्त्वभावेऽप्यम्भसीव ब्रह्मणोऽग्रहणात् स्थितेः ।
सर्ववस्तुष्वतो ब्रह्म सदोषमिति शङ्कते ॥

॥ वृद्धिह्रासभाक्त्वमन्तर्भावादुभयसामञ्जस्यादेवं दर्शनाच्च ॥ 10

334 स्थानतो ह्रासवृद्ध्यादिभाक्त्वं चात्र निषिध्यते ।
आकाशसूर्यदृष्टान्तद्वयाञ्जस्याच्च लोकतः ॥

॥ प्रकृतैतावत्त्वं हि प्रतिषेधति ततो ब्रवीति च भूयः ॥ 11

335 प्रकृतैतावत्त्वमात्रं नेति नेति निषिध्यते ।
ततोऽधिकगुणाढ्यत्ववचनाद्ब्रह्मणास्त्विह ॥

॥ तदव्यक्तमाह हि ॥ 12

336 ब्रह्मस्वरूपं केनापि प्रमाणेन न गृह्यते ।
एनं न पश्यतीत्यादिश्रुतिराह हि काचन ॥

**॥ अपि संराधने प्रत्यक्षानुमानाभ्याम् ॥** 13

337 एकेन ध्यानयोगेन गृह्यते परमः पुमान् ।
यमेवैष इति श्रुत्या तथा स्मृत्या च गम्यते ॥

**॥ प्रकाशादिवच्चावैशेष्यं प्रकाशश्च कर्मण्यभ्यासात् ॥** 14

338 ध्यानकर्माणि चाभ्यासात् दर्शनं चोपजायते ।
ज्ञानानन्दाद्यवैशेष्यात् विभूतीनां च केषुचित् ॥

**॥ अतोऽनन्तेन तथा हि लिङ्गम् ॥** 15

339 अतोऽनन्तेन कल्याणगुणजातेन योगतः ।
परस्य स्वप्रकाशस्योभयलिङ्गसमञ्जसम् ॥

80 अहिकुण्डलाधिकरणम् ।

**॥ उभयव्यपदेशात्त्वहिकुण्डलवत् ॥** 1

340 जगतो ब्रह्मणा साकं द्वैताद्वैतोपदेशतः ।
पृथक्त्वं चास्य चैकत्वं अहिकुण्डलवद्भवेत् ॥

**॥ प्रकाशाश्रयवद्वा तेजस्त्वात् ॥** 2

341 प्रभायास्तद्वतश्चापि तेजस्त्वेन यथैकता ।
प्रपञ्चब्रह्मणोस्तद्वत् इति केषांचिदाशयः ॥

॥ पूर्ववद्वा ॥ 3

342 एकजात्यादियोगाच्च नानयोरैक्यसम्भवः ।
जीवस्येवाचेतनस्यापृथक्स्थित्यांशता हरेः ॥

॥ प्रतिषेधाच्च ॥ 4

343 आत्माऽजरोऽमृत(ः) इति ह्यचिद्धर्मनिषेधतः ।
अपृथक्स्थितियोगेन तयोरंशांशिकल्पना ॥

81 पराधिकरणम् ।

॥ परमतस्सेतून्मानसम्बन्धभेदव्यपदेशेभ्यः ॥ 1

344 सेतून्मानाप्तिसम्बन्धभेदानां व्यपदेशतः ।
ब्रह्मणः परमेव स्यात् प्राप्यं पूर्णं तु कूलवत् ॥

॥ सामान्यात्तु ॥ 2

345 सेतुशब्दस्ततो ह्यन्यत् सूचयेन्नात्र किञ्चन ।
सेतुसाम्याद्विधरणात् शब्दोऽयं ब्रह्मवाचकः ॥

॥ बुद्ध्यर्थः पादवत् ॥ 3

346 चतुष्पादादि चोन्मानं त्वत्र वाक्पादवद्भवेत् ।
उपासार्थमनन्तस्य नातोऽन्यत्परमिष्यते ॥

॥ स्थानविशेषात्प्रकाशादिवत् ॥ 4

347 अवच्छिद्यानुसन्धानं तत्तत्स्थानविशेषतः ।
प्रकाशाकाशयोर्यद्वत् वातायनघटादिषु ॥

॥ उपपत्तेश्च ॥ 5

348 अमृतस्यैष सेतुरित्यत्र ब्रह्मामृतस्य च ।
स्वस्यैव प्राप्तये हेतुरतस्सम्बन्धसङ्गतिः ॥

॥ तथाऽन्यप्रतिषेधात् ॥ 6

349 कश्चिज्ज्यायो नास्ति चेति श्रुत्या च प्रतिषेधतः ।
ततो यदुत्तरतरं इति ब्रह्मैव चोच्यते ॥

॥ अनेन सर्वगतत्वमायामशब्दादिभ्यः ॥ 7

350 ब्रह्मणाऽनेन सर्वस्य व्याप्यत्वमवगम्यते ।
सर्वव्याप्तेर्वाचिशब्दैः पूर्णमित्यादिकैरिह ॥

82 फलाधिकरणम् ।

॥ फलमत उपपत्तेः ॥ 1

351 पारत्रिकं चैहिकं च फलं सर्वमतो भवेत् ।
परस्मादेव पुरुषात् क्षणध्वंसि हि कर्म तत् ॥

॥ श्रुतत्वाच्च ॥ 2

352 आत्मान्नादो वसुदानो नन्दयातीति वाक्यतः ।
भोगापवर्गमुभयं ब्रह्मैवैतद्ददाति हि ॥

॥ धर्मं जैमिनिरत एव ॥ 3

353 उपपत्तेः श्रुतत्वाच्च फलदो धर्म एव हि ।
अपूर्वद्वारतश्चेति जैमिनिर्मनुते मुनिः ॥

॥ पूर्वं तु बादरायणो हेतुव्यपदेशात् ॥ 4

354 पूर्वोक्तं फलदातृत्वं मनुते बादरायणः ।
तत्तच्छरीरकस्यैव ब्रह्मणस्त्विति शब्दतः ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां तृतीयाध्यायस्य
द्वितीयः पादः ॥



## ॥ अथ तृतीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

83 सर्ववेदान्तप्रत्ययाधिकरणम् ।

॥ सर्ववेदान्तप्रत्ययं चोदनाद्यविशेषात् ॥ 1

355 वेदान्तेषु च सर्वेषु प्रतीतं तत्र तत्र च ।
दहरादिध्यानमेकं विद्ध्याख्यानाद्यभेदतः ॥

॥ भेदान्नेति चेदेकस्यामपि ॥ 2

356 अविशेषपुनःश्रुत्या विद्यैक्यं नेति चेन्न हि ।
एकस्यामपि विद्यायां श्रोतृभेदात्पुनःश्रुतिः ॥

॥ स्वाध्यायस्य तथात्वे हि समाचारेऽधिकाराच्च सववच्च तन्नियमः ॥ 3

357 समाचारेऽतिदेशाच्च स्वाध्यायार्थं शिरोव्रतम् ।
सवहोमो यथा तेषां न त्रेतादिषु विद्यते ॥

॥ दर्शयति च ॥ 4

358 गुणाष्टकं तु च्छान्दोग्ये यजुष्यन्तरिति स्मृतम् ।
विद्यैक्यं श्रुतिरेवाह दह्रयोरुभयोरपि ॥

॥ उपसंहारोऽर्थाभेदाद्विधिशेषवत्समाने च ॥ 5

359 उपासने समाने च ह्युपकाराविशेषतः ।
गुणानामुपसंहारस्त्वेकस्मिन्विधिशेषवत् ॥

84 अन्यथात्वाधिकरणम् ।

॥ अन्यथात्वं शब्दादिति चेन्नाविशेषात् ॥ 1

360 उद्गातरि च तत्कर्मण्यध्यासस्य विधानतः ।
विद्यैक्यं नेति चेन्नैवं ह्यविशेषादुपक्रमे ॥

॥ न वा प्रकरणभेदात्परोवरीयस्त्वादिवत् ॥ 2

361 कृत्स्नोद्गीथे तदंशे च विधानस्थलभेदतः ।
परोवरीयस्त्वादिवत् विद्याभेद इहोच्यते ॥

॥ संज्ञातश्चेत्तदुक्तमस्ति तु तदपि ॥ 3

362 नोद्गीथोपासनमिति नामैक्यादैक्यमित्यपि ।
कुण्डपाय्यग्निहोत्रे च नित्ये चास्त्येकनाम हि ॥

॥ व्याप्तेश्च समञ्जसम् ॥ 4

363 औपक्रमात्तु सर्वत्र व्याप्त्या प्रणव एव हि ।
उपास्यत्वेनोच्यत इति च्छान्दोग्ये तु समञ्जसम् ॥

85 सर्वभेदाधिकरणम् ।

॥ सर्वाभेदादन्यत्रेमे ॥ 1

364 कौषीतक्यां प्राणबुद्धावन्यरीत्याविशेषतः ।
अन्यत्रोक्तवसिष्ठत्वादिकमप्यत्र चिन्त्यताम् ॥

86 आनन्दाद्यधिकरणम् ।

॥ आनन्दादयः प्रधानस्य ॥ 1

365 आनन्दादिगुणास्त्वत्र स्वरूपस्य निरूपकाः ।
सर्वविद्यास्वनुगताः प्रधानस्याविभेदतः ॥

॥ प्रियशिरस्त्वाद्यप्राप्तिरुपचयापचयौ हि भेदे ॥ 2

366 ध्यानेषु प्रियशिरस्त्वाद्यप्राप्तिस्सर्वदा भवेत् ।
शिरःपक्षादिभेदे चोपचयापचयौ ध्रुवम् ॥

॥ इतरे त्वर्थसामान्यात् ॥ 3

367 आनन्दादिगुणैर्ब्रह्मस्वरूपस्य निरूपणात् ।
ब्रह्मस्वरूपसाम्याच्चाप्यनुवृत्ता(ः) इति स्थितम् ॥

॥ आध्यानाय प्रयोजनाभावात् ॥ 4

368 उपासनार्थमेवेदं रूपणं क्रियते तथा ।
प्रयोजनान्तराभावात् तस्मादब्रह्मगा(ः) गुणाः ॥

॥ आत्मशब्दाच्च ॥ 5

369 आत्मानन्दमयश्चेति श्रौतादेवात्मशब्दतः ।
शिरआदेरभावाच्चाप्यात्मनो रूपणं हि तत् ॥

॥ आत्मगृहीतिरितरवदुत्तरात् ॥ 6

370 आत्मानन्दमय(:) इति ह्यात्मशब्दात्परग्रहः ।
सङ्कल्पादुत्तरादग्र आत्मेत्याद्यात्मशब्दवत् ॥

॥ अन्वयादिति चेत्स्यादवधारणात् ॥ 7

371 अनात्मन्यप्यात्मशब्दस्यान्वयादिति चेदिह ।
एतस्मादात्मन(:) इति परस्यैवावधारणात् ॥

87 कार्याख्यानाधिकरणम् ।

॥ कार्याख्यानादपूर्वम् ॥ 1

372 पूर्वाप्राप्तं प्राणवाचस्त्वानुध्यानं विधीयते ।
अपां आचमनं नात्र विधेरप्राप्तबोधनात् ॥

88 समानाधिकरणम् ।

॥ समान एवञ्चाभेदात् ॥ 1

373 मनोमयत्वादितौल्ये चैक्यं शाण्डिल्यविद्ययोः ।
सत्यसङ्कल्पताया(:) हि विततिर्वशितादयः ॥

89 सम्बन्धाधिकरणम् ।

॥ सम्बन्धादेवमन्यत्रापि ॥ 1

374 आदित्येऽक्षणि संबन्धाद्विद्यैक्यान्नामनी उभे ।
यथेच्छमुपसंहार्ये शाण्डिल्योपासने यथा ॥

॥ न वा विशेषात् ॥ 2

375 न विद्यैक्यमिहाप्यस्ति रूपे चास्या(ः) विशेषतः ।
तत्तत्स्थानविशिष्टस्य परस्योपासनादिह ॥

॥ दर्शयति च ॥ 3

376 आदित्येऽक्षणि भिन्नत्वादतिदेशो हि दृश्यते ।
तदेव रूपमित्यादि स्वप्राप्तस्य हि युज्यते ॥

90 सम्भृत्यधिकरणम् ।

॥ सम्भृतिद्युव्याप्त्यपि चातः ॥ 1

377 द्युव्याप्तिसम्भृतिश्चापि स्वल्पस्थानासु नैव हि ।
उपास्ये इति सर्वत्र न विद्यास्वन्वयस्तयोः ॥

91 पुरुषविद्याधिकरणम् ।

॥ पुरुषविद्यायामपि चेतरेषामनाम्नानात् ॥ 1

378 छान्दोग्ये पुरुषविद्या तैत्तिरीयाद्विभिद्यते ।
इतरेषां गुणानां च ह्यनाम्नानात् फलस्य च ॥

92 वेधाद्यधिकरणम् ।

॥ वेधाद्यर्थभेदात् ॥ 1

379 शन्न(ः)इत्यादिमन्त्राणां विद्यांगत्वं न विद्यते ।
यथा शुक्रश्रुतौ वेधाद्यर्थभेदादनंगता ॥

93 हान्यधिकरणम् ।

॥ हानौ तूपायनशब्दशेषत्वात् कुशाच्छन्दस्तुत्युपगानवत्तदुक्तम् ॥ 1

380 उपायनादिशब्दस्य हान्यादिपदशेषतः ।
सर्वत्रोभयचिन्ता हि कुशाच्छन्दादिवद्भवेत् ॥

94 साम्परायाधिकरणम् ।

॥ साम्पराये तर्तव्याभावात् तथा ह्यन्ये ॥ 1

381 देहादुत्क्रान्तिकाले तु पुण्यपापविमोचनम् ।
भोगाद्यभावान्मध्ये च तथाह्यन्येप्यधीयते ॥

॥ छन्दत(:) उभयाविरोधात् ॥ 2

382 निश्चिते हानिकाले चोभयश्रुत्यविरोधतः ।
धूननादिपदानां तु च्छन्दतोऽन्वय उच्यते ॥

॥ गतेरर्थवत्वमुभयथान्यथा हि विरोधः ॥ 3

383 उभयत्र क्षये चैव सम्भवोऽस्ति गतेः पथि ।
अन्यथा चेद्विरोधस्स्यात् देवयाने गतिश्रुतेः ॥

॥ उपपन्नस्तल्लक्षणार्थोपलब्धेर्लोकवत् ॥ 4

384 कर्माभावेऽप्युपपन्ना सूक्ष्मेण वपुषा गतिः ।
एकधेत्युपलब्धेश्च सस्यायेव सरांसि च ॥

॥ यावदधिकारमवस्थितिराधिकारिकाणाम् ॥ 5

385 अधिकारे नियुक्तानां यावत्तद्वर्ततेऽत्र हि ।
अवस्थितिस्तावदिति वसिष्ठादेर्न मध्यतः ॥

95 अनियमाधिकरणम् ।

॥ अनियमस्सर्वेषामविरोधश्शब्दानुमानाभ्याम् ॥ 1

386 सर्वेषामविशेषेण ह्यर्चिरादिकया गतिः ।
श्रुतिस्मृत्यविरोधाय निश्चिता मुनिसत्तमैः ॥

96 अक्षरध्यधिकरणम् ।

॥ अक्षरधियां त्ववरोधः सामान्यतद्भावाभ्यामौपसदवत्तदुक्तम् ॥ 1

387 सर्वत्रास्थूलतादेस्तु संग्रहो ब्रह्मणोऽन्वयात् ।
अन्तर्भावाच्चौपसदनीत्या प्रथमकाण्डवत् ॥

॥ इयदामननात् ॥ 2

388 एतावद्गुणजातस्य सर्वविद्यासु संग्रहः ।
येनैव गुणजातेन विना न ग्रहणं विभोः ॥

97 अन्तरत्वाधिकरणम् ।

॥ अन्तरा भूतग्रामवत् स्वात्मनोऽन्यथा भेदानुपपत्तिरिति चेन्नोपदेशवत् ॥ 1

389 सर्वान्तरस्तु जीवात्मा प्रत्युक्तेश्च विभेदतः ।
मैवं स(:) पर(:) इत्येव सद्विद्यावत्प्रतीयते ॥

॥ व्यतिहारो विशिंषन्ति हीतरवत् ॥ 2

390 सद्विद्यावच्च सर्वत्र परमात्मविशेषणात् ।
परस्परं व्यतीहारस्त्वत्रोषस्तिकहोळयोः ॥

॥ सैव हि सत्यादयः ॥ 3

391 सत्यादीनां तु सर्वत्र प्रत्युक्तौ संग्रहो यतः ।
सैषा परा देवतैव सद्विद्याप्रतिपादिता ॥

98 कामाद्यधिकरणम् ।

॥ कामादीतरत्र तत्र चायतनादिभ्यः ॥ 1

392 विद्ययोरुभयोस्सत्यकामत्वादिगुणान्वयात् ।
फलस्थानाद्यैक्यतश्च विद्यैका दहराभिधा ॥

॥ आदरादलोपः ॥ 2

393 वशित्वादिगुणानां तु वेदनं श्रुतिभिर्विना ।
न भवेदित्यादराच्च ध्येयत्वं त्याज्यता न हि ॥

॥ उपस्थितेऽतस्तद्वचनात् ॥ 3

394 ब्रह्मप्राप्तेस्तु जीवेऽतः पितृलोकादिकं फलम् ।
भवतीत्यादिवचनात् न तत्सांसारिकं फलम् ॥

99 तन्निर्धारणानियमाधिकरणम् ।

॥ तन्निर्धारणानियमस्तद्दृष्टेः पृथग्घ्यप्रतिबन्धः फलम् ॥ 1

395 कर्मण्युद्गीथविद्यायाः नियमो नास्ति दर्शनात् ।
प्रतिवन्धनिवृत्तिर्हि तत्फलं पृथगुच्यते ॥

100 प्रदानाधिकरणम् ।

॥ प्रदानवदेव तदुक्तम् ॥ 1

396 आवृत्तिः करणीयैव दहरस्य गुणैस्सह ।
इन्द्रायेति पुरोडाशप्रदाने निश्चितं यथा ॥

101 लिङ्गभूयस्त्वाधिकरणम् ।

॥ लिङ्गभूयस्त्वात्तद्धि बलीयस्तदपि ॥ 1

397 सहस्रशीर्षमित्यादि सर्वविद्यानुयायि च ।
वाक्यभूम्ना प्रक्रियातस्तद्बलीयस्तथोक्तितः ॥

102 पूर्वविकल्पाधिकरणम् ।

॥ पूर्वविकल्पः प्रकरणात्स्यात् क्रिया मानसवत् ॥ 1

398 प्रक्रियातो मनश्चित्तु क्रियामयमखान्वयी ।
विकल्पश्चेष्टकचितवह्निना मानसं यथा ॥

॥ अतिदेशाच्च ॥ 2

399 यावानसौ पूर्व(ः) इति ह्यतिदेशाद्विकल्पतः ।
मनश्चितस्य तत्तुल्यं क्रियामयमखान्वयः ॥

॥ विद्यैव तु निर्धारणाद्दर्शनाच्च ॥ 3

400 मनश्चिदपि विद्यैव दर्शनादवधारणात् ।
ते विद्याचित एवेति मनसैषु ग्रहा इति ॥

॥ श्रुत्यादिबलीयस्त्वाच्च न बाधः ॥ 4

401 प्रक्रियातो बलीयस्त्वाच्छ्रुतेरस्मिन्त्रयष्टके ।
बाधो विद्यामयमखस्यान्वये न भवेद्ध्रुवम् ॥

॥ अनुबन्धादिभ्यः प्रज्ञान्तरपृथक्त्ववद् दृष्टश्च
तदुक्तम् ॥ 5

402 क्रियामयात्पृथगयं पृथक्स्तोत्रादितः श्रुतेः ।
दहादिभेदवद्दृष्टोऽनुवादेऽपि विधिर्ननु ॥

॥ न सामान्यादप्युपलब्धेर्मृत्युवन्न हि लोकापत्तिः ॥ 6

403 नातिदेशो नैकदेश्यं सादृश्येनोपपत्तितः ।
न तल्लोकस्थितिस्सूर्ये ह्यष मृत्युरिति श्रुतौ ॥

॥ परेण च शब्दस्य ताद्विध्यं भूयस्त्वात्त्वनुबन्धः ॥ 7

404 उत्तरेण ब्राह्मणेन वाचो विद्यामयार्थता ।
अग्न्यंगानां च भूयस्त्वात्संबन्धोऽग्निरहस्यके ॥

103 शरीरे भावाधिकरणम् ।

॥ एक आत्मनश्शरीरे भावात् ॥ 1

405 आत्मनः कर्तृतायुक्तं स्वरूपं ध्येयमब्रुवन् ।
शरीरे वर्तमानस्य तथा भावादितीतरे ॥

॥ व्यतिरेकस्तद्भावभावित्वान्न तूपलब्धिवत् ॥ 2

406 नैवं वाच्यमसंसारिरूपमेव हि भावयेत् ।
यथोपास्तिफलावाप्तेर्ब्रह्मध्यानोक्तिनीतितः ॥

104 अंगावबद्धाधिकरणम् ।

॥ अङ्गावबद्धास्तु न शाखासु हि प्रतिवेदम् ॥ 1

407 क्रत्वंगमाश्रिताश्चैताः न शाखासु व्यवस्थिताः ।
उद्गीथोपासनास्सर्वशाखास्वपि च संगताः ॥

॥ मन्त्रादिवद्वाऽविरोधः ॥ 2

408 क्रत्वङ्गभूतमन्त्रादेः एकशाखोदितस्य च ।
सर्वशाखासु सम्बन्ध(ः) इवात्राप्यविरोधिता ॥

105 भूमज्यायस्त्वाधिकरणम् ।

॥ भूम्नः क्रतुवज्ज्यायस्त्वं तथाहि दर्शयति ॥ 1

409 वैश्वानरे समस्तस्य ज्यायस्त्वं क्रतुवद्भवेत् ।
व्यस्तस्य मूर्धा त इति निषेधं श्रुतिराह हि ॥

106 शब्दादिभेदाधिकरणम् ।

॥ नानाशब्दादिभेदात् ॥ 1

410 शब्दान्तराभ्याससंख्यागुणप्रकरणान्तरैः ।
नामधेयेन चाप्यत्र विद्या(ः) नानेति निश्चितम् ॥

107 विकल्पाधिकरणम् ।

॥ विकल्पोऽविशिष्टफलत्वात् ॥ 1

411 उपासके विकल्पस्स्यात् विद्यानां न समुच्चयः ।
विद्यान्तरस्य वैफल्यात्तुल्यानन्तफलत्त्वतः ॥

॥ काम्यास्तु यथाकामं समुच्चीयेरन्न वा पूर्वहेत्वभावात् ॥ 2

412 तथाऽनन्तफलाभावात् फलाधिक्येच्छया क्वचित् ।
काम्यानां तु समुच्चित्य विकल्पाद्वाप्यनुष्ठितिः ॥

108 यथाश्रयभावाधिकरणम् ।

॥ अङ्गेषु यथाश्रयभावः ॥ 1

413 उद्गीथादिष्वाश्रितानां उपास्तीनां यथाश्रयम् ।
क्रत्वङ्गभावो गोदोह इव तत्र फलाश्रुतेः ॥

॥ शिष्टेश्च ॥ 2

414 तमुद्गीथमुपासीत चेति तत्र विधानतः ।
क्रत्वङ्गत्वप्रतीत्या च तदुपादाननित्यता ॥

॥ समाहारात् ॥ 3

415 अन्येन च समाधानं उद्गीथस्यानुपासने ।
ब्रुवन्ती च श्रुतिर्मानं नियमेन तदन्वये ॥

॥ गुणसाधारण्यश्रुतेश्च ॥ 4

416 ओमित्युद्गायतीत्यादिश्रुत्या तु प्रणवं प्रति ।
गुणभूतोपासनस्य सर्वत्रान्वयदर्शनात् ॥

न वा तत्सहभावाश्रुतेः ॥ 5

417 उपसनस्यानियमः क्रत्वङ्गत्वाश्रुतेरिह ।
यदेव विद्ययेत्यादिफलान्तरविधानतः ॥

॥ दर्शनाच्च ॥ 6

418 उपासनस्यानियमं दर्शयत्येव वेदवाक् ।
एवंविद्धवै ब्रह्मेति ब्रह्मध्यानश्रुतेर्बलात् ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां तृतीयाध्यायस्य
तृतीयः पादः ॥

---

## ॥ अथ तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

109 पुरुषार्थाधिकरणम् ।

॥ पुरुषार्थोऽतश्शब्दादिति बादरायणः ॥ 1

419 पुरुषार्थं तु विद्यातः मन्यते बादरायणः ।
ब्रह्मवित्परमाप्नोतीत्यादिस्पष्टार्थशब्दतः ॥

॥ शेषत्वात्पुरुषार्थवादो यथान्येष्विति जैमिनिः ॥ 2

420 विद्यायाः कर्मशेषत्वात् स्तुतिमात्रं फलश्रुतिः ।
यथा हि द्रव्यसंस्कारकर्मस्विति तु जैमिनिः ॥

॥ आचारदर्शनात् ॥ 3

421 यक्ष्यमाणो ह वै चेति ह्याचारस्यापि दर्शनात् ।
विद्यायाः कर्मशेषत्वं भवतीति च चोद्यते ॥

॥ तच्छ्रुतेः ॥ 4

422 यदेव विद्यया चेति स्पष्टश्रुत्यापि कर्मसु ।
विनियोगाच्च विद्यायाः कर्माङ्गत्वं तु सिद्ध्यति ॥

॥ समन्वारम्भणात् ॥ 5

423 तं विद्याकर्मणी चेति ह्येकस्मिन् कर्मविद्ययोः ।
साहित्यदर्शनाच्चापि विद्यायाः कर्मशेषता ॥

॥ तद्भूतो विधानात् ॥ 6

424 गुरोर्वेदमधीत्येति श्रुत्या विद्यावतस्त्विह ।
कर्मानुष्ठानविधितः कर्माङ्गं वेदनं भवेत् ॥

॥ नियमात् ॥ 7

425 कुर्वन्नेवेह कर्माणीत्यात्मवित्पुरुषस्य हि ।
आयुषो नियमात्कर्मण्यतस्स्यात्कर्मशेषता ॥

॥ अधिकोपदेशात्तु बादरायणस्यैवं तद्दर्शनात् ॥ 8

426 विद्यातः पुरुषार्थस्तु बादरायणसंमतः ।
जीवाधिकपरस्यैव वेद्यत्वाच्च तथा श्रुतेः ॥

॥ तुल्यं तु दर्शनम् ॥ 9

427 प्रधानत्वेऽपि विद्यायाः तुल्यमाचारदर्शनम् ।
यक्ष्यमाणो ह वै चेति विद्याङ्गत्वात्सुसङ्गतम् ॥

॥ असार्वत्रिकी ॥ 10

428 न सर्वविद्याविषया यदेवेति श्रुतिर्हि सा ।
उद्गीथविषयैवेति विद्याया(ः) नाङ्गता भवेत् ॥

॥ विभागश्शतवत् ॥ 11

429 पृथक् स्वफलयैते पुरुषं ह्यनुगच्छतः ।
क्षेत्रार्थं चापि रत्नार्थं द्विशतोक्तौ यथा भवेत् ॥

॥ अध्ययनमात्रवतः ॥ 12

430 श्रुतिर्वेदमधीत्येति विद्यावत्पुरुषं न हि ।
केवलाधीतिनं प्राह नातः कर्माङ्गता मता ॥

॥ नाविशेषात् ॥ 13

431 विद्वत्स्वेवेति नियमः कर्मणो नाविशेषतः ।
अङ्गत्वेन फलार्थं वा चोपपत्तिर्हि दृश्यते ॥

॥ स्तुतयेऽनुमतिर्वा ॥ 14

432 कुर्वन्नेवेह कर्माणीत्यत्रापि स्तुतये भवेत् ।
कर्मानुमतिरेवेति नाङ्गं विद्या तु कर्मणः ॥

॥ कामकारेण चैके ॥ 15

433 किं प्रजया करिष्याम(:) इति गार्हस्थ्यकर्मणाम् ।
कामकारेण चैके तु त्यागमिच्छन्ति शाखिनः ॥

॥ उपमर्दं च ॥ 16

434 क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे ।
इत्येवं कर्मणां नाशो विद्ययेति च दर्शनात् ॥

॥ ऊर्ध्वरेतस्सु च शब्दे हि ॥ 17

435 ऊर्ध्वरेतस्सु विद्याया(:) दर्शनात्तत्र कर्मणाम् ।
अभावाच्चापि नाङ्गत्वं शब्दे तेऽप्याश्रमाः स्थिताः ॥

॥ परामर्शं जैमिनिरचोदनाच्चापवदति हि ॥ 18

436 धर्मस्कन्धेष्ववैधत्वात्स्तुत्यर्थं तस्य जैमिनिः ।
अनुवादं तु मनुते वीरहेत्यपवादतः ॥

॥ अनुष्ठेयं बादरायणस्साम्यश्रुतेः ॥ 19

437 गृहस्थाश्रमसाम्याच्चाप्यनुष्ठेयं बुधैरिह ।
अन्याश्रमं श्रुतिश्चाह धर्मस्कन्धास्त्रयस्त्विति ॥

॥ विधिर्वा धारणवत् ॥ 20

438 धर्मस्कन्धास्त्रय इति विधिरेवोर्ध्वरेतसाम् ।
उपरि हि धारयतीत्यपूर्वविधिवद्भवेत् ॥

110 स्तुतिमात्राधिकरणम् ।

॥ स्तुतिमात्रमुपादानादिति चेन्नापूर्वत्वात् ॥ 1

439 उद्गीथोक्ते रसतम(ः) इति तत्स्तुतिरेव हि ।
इति चेन्न ह्यपूर्वत्वात् दृष्टिरेव विधीयते ॥

॥ भावशब्दाच्च ॥ 2

440 उपासीतोद्गीथमिति तत्रैव विधिशब्दतः ।
स्तुतिमात्रं न चैवात्र दृष्टिरेव विधीयते ॥

111 पारिप्लवार्थाधिकरणम् ।

॥ पारिप्लवार्था(:) इति चेन्न विशेषितत्वात् ॥ 1

441 प्रतर्दनो ह वै चेति स्युराख्यानानि यानि च ।
तानि पारिप्लवार्थानीति चेन्नान्यनियन्त्रणात् ॥

॥ तथा चैकवाक्योपबन्धात् ॥ 2

442 विद्याविध्येकवाक्यत्वसंबन्धाच्चापि केवलम् ।
सोऽरोदीदितिवच्चापि विद्याविध्यर्थता मता ॥

112 अग्नीन्धनाद्यधिकरणम् ।

॥ अत एव चाग्नीन्धनाद्यनपेक्षा ॥ 1

443 विद्यावत्वश्रुतेरेव विद्या स्यादूर्ध्वरेतसाम् ।
अग्न्याधानादिरहितैरप्यवगन्तुं च शक्यते ॥

113 सर्वापेक्षाधिकरणम ।

॥ सर्वापेक्षा च यज्ञादिश्रुतेरश्ववत् ॥ 1

444 कर्मवत्सु गृहस्थेषु सर्वापेक्षा हि सा भवेत् ।
यज्ञेनेति श्रुतेरेव गमनायाश्ववद्भवेत् ॥

114 शमदमाद्यधिकरणम ।

॥ शमदमाद्युपेतस्स्यात् तथापि तु तद्विधेस्तदङ्गतया
तेषामप्यवश्यानुष्ठेयत्वात् ॥ 1

445 कर्मसु व्यापृतोऽपि स्यादुपेतश्शान्तिदान्तिभिः ।
विद्याङ्गता विधानाच्चाप्यनुष्ठेयत्वदर्शनात् ॥

115 सर्वान्नानुमत्यधिकरणम् ।

॥ सर्वान्नानुमतिश्च प्राणात्यये तद्दर्शनात् ॥ 1

446 सर्वान्नानुमतिः प्राणविदः प्रणात्यये भवेत् ।
ब्रह्मविद्यावतां चापि तथैवान्यत्रदर्शनात् ॥

॥ अबाधाच्च ॥ 2

447 आहारशुद्धाविति च शुद्धाहारविधेर्बलात् ।
अबाधाय च तस्यापि तत्प्राणात्यय इष्यते ॥

॥ अपि स्मर्यते ॥ 3

448 प्राणसंशयमापन्नो योऽन्नमत्ति यतस्ततः ।
इति स्मृत्यापि तेषां वै परमापदि चोच्यते ॥

॥ शब्दश्चातोऽकामकारे ॥ 4

449 सुरां तु न पिबेच्चेति शब्दश्चापि निषेधति ।
कामकारं सुरापानं ततः प्राणात्यये स्मृतम् ॥

116 विहितत्वाधिकरणम् ।

॥ विहितत्वाच्चाश्रमकर्मापि ॥ 1

450 यावज्जीवमिति श्रुत्या केवलाश्रमिणामपि ।
अनुष्ठेयानि कर्माणि विहितत्वाद्भवन्ति हि ॥

॥ सहकारित्वेन च ॥ 2

451 विद्योत्पत्त्युपकारेण सहकारितया च तत् ।
अनुष्ठेयं कर्म सर्वं इति श्रुत्यापि दर्शितम ॥

॥ सर्वथापि त एवोभयलिङ्गात् ॥ 3

452 यज्ञादेरुभयत्रैव विनियोगेऽपि नो भिदा ।
उभयत्र तदेवेति प्रत्यभिज्ञानलिङ्गतः ॥

॥ अनभिभवञ्च दर्शयति ॥ 4

453 धर्मेण पापमित्यादिश्रुतिर्विविधपाप्मभिः ।
विद्यायास्त्वनभिभवं धर्ममूलं ब्रवीति च ॥

117 विधुराधिकरणम् ।

॥ अन्तरा चापि तु तद्दृष्टेः ॥ 1

454 अनाश्रमाणामपि च ब्रह्मविद्या विधीयते ।
रैक्वभीष्मादिकानां तु विद्यानिष्ठत्वदर्शनात् ॥

॥ अपि स्मर्यते ॥ 2

455 जप्येनापि च संसिद्ध्येत् इति स्मृत्या च तेष्वपि ।
विद्यायाश्चापि संसिद्धेः अधिकारो भवेदिति ॥

॥ विशेषानुग्रहश्च ॥ 3

456 आश्रमानुक्तधर्मेण विद्यानुग्रहदर्शनात् ।
तपसा ब्रह्मचर्येण विद्यया चेति च श्रुतेः ॥

॥ अतस्त्वितरज्ज्यायो लिङ्गाच्च ॥ 4

457 अनाश्रमत्वादितरत् ज्यायो धर्मेण भूयसा ।
अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु दिनमेकमिति स्मृतेः ॥

118 तद्भूताधिकरणम् ।

॥ तद्भूतस्य तु नातद्भावो जैमिनेरपि नियमात् तद्रूपाभावेभ्यः ॥ 1

458 नैष्ठिकस्यातद्भावः पुनर्नेयादिति श्रुतः ।
नियन्त्रणाच्च तद्रूपाभावेभ्य(:) इति जैमिनिः ॥

॥ न चाधिकारिकमपि पतनानुमानात्तदयोगात् ॥ 2

459 अधिकारानुरूपं च प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
आरूढो नैष्ठिकमिति स्मृत्या च तदभावतः ॥

॥ उपपूर्वमपीत्येके भावमशनवत्तदुक्तम् ॥ 3

460 उपपातकमाहुस्तत् प्रायश्चित्तं तु विद्यते ।
मधुभोजनतुल्यत्वात् तेषां विद्या तु वर्तते ॥

॥ बहिस्तूभयथापि स्मृतेराचाराच्च ॥ 4

461 पातकित्वेऽप्युभयथा बहिर्भूतास्तु ते सदा ।
आचाराच्चापि दृश्यन्ते शुद्धा(:) अपि च निष्कृतेः ॥

119 स्वाम्यधिकरणम् ।

॥ स्वामिनः फलश्रुतेरित्यात्रेयः ॥ 1

462 उद्गीथोपासनं चात्र यजमानस्य युज्यते ।
कर्तर्येव फलश्रुत्येत्यात्रेयो दहरादिवत् ॥

॥ आर्त्विज्यमित्यौडुलोमिस्तस्मै हि
परिक्रियते ॥ 2

463 ऋत्विग्भिः कार्यमित्येव ह्यौडुलोमिमुनेर्मतम् ।
साङ्गानुष्ठितये चैव तेषां वरणमिष्यते ॥

120 सहकार्यन्तरविध्यधिकरणम् ।

॥ सहकार्यन्तरविधिः पक्षेण तृतीयं तद्वतो
विध्यादिवत् ॥ 1

464 यज्ञदानादिवन्मौनं विद्यावत्सु विधीयते ।
प्रकृष्टं मननं शब्दाद्बाल्यपाण्डित्ययोः परम् ॥

॥ कृत्स्नभावात्तु गृहिणोपसंहारः ॥ 2

465 गृहिणा चोपसंहारः स खल्वेवमिति श्रुतौ ।
सर्वेषामपि विद्याया(:) भावात्तेषां च लक्षकः ॥

॥ मौनवदितरेषामप्युपदेशात् ॥ 3

466 मुनौ भैक्षादिनिर्देशोऽप्यन्येषामुपलक्षकः ।
यज्ञादीनां च धर्माणां उपदेशादिति स्थितम् ॥

121 अनाविष्काराधिकरणम् ।

॥ अनाविष्कुर्वन्नन्वयात् ॥ 1

467 अनाविष्करणमेव महिम्नो बाल्यमुच्यते ।
विद्यया चान्वयात्तस्य तथान्यस्याप्यनन्वयात् ॥

122 ऐहिकाधिकरणम् ।

॥ ऐहिकमप्रस्तुतप्रतिबन्धे तद्दर्शनात् ॥ 1

468 अप्रस्तुते प्रतीघाते तदैव ध्यानमैहिकम् ।
अन्यथा त्वन्यदैवेति ध्यानोत्पत्तावनिर्णयः ॥

123 मुक्तिफलाधिकरणम् ।

॥ एवं मुक्तिफलानियमस्तदवस्थावधृतेस्त-
दवस्थावधृतेः ॥ 1

469 एवं मुक्त्यर्थविद्याया(ः) उत्पत्तावप्यनिर्णयः ।
ब्रह्मनिष्ठापचारादेरभावे तदवस्थितेः ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां तृतीयाध्यायस्य
चतुर्थः पादः ॥

इति श्रीमद्वेदमार्गेत्यादिविरुदावळीमेदुराणां श्रीमदहोबिलमठ-
दिव्यास्थाने चतुरधिकचत्वारिंशत्संख्यासंख्यातपट्टाभिषेक-
परिमण्डितानां श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्र-
महादेशिकानां कृतिषु ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां
तृतीयाध्यायः ॥



## ॥ अथ चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

---

124 आवृत्त्यधिकरणम् ।

**॥ आवृत्तिरसकृदुपदेशात् ॥** 1

470 आवृत्तमसकृच्चैव वेदनं सफलं भवेत् ।
ध्यानपर्यायशब्देन वेदनस्योपदेशतः ॥

**॥ लिङ्गाच्च ॥** 2

471 तद्रूपप्रत्यये चैका सन्ततिश्चान्यनिःस्पृहा ।
इति स्मृत्यापि चावृत्तं असकृद्वेदनं भवेत् ॥

125 आत्मत्वोपासनाधिकरणम् ।

**॥ आत्मेति तूपगच्छन्ति ग्राहयन्ति च ॥** 1

472 आत्मेत्येव परं ध्येयं उपगच्छन्त्युपासकाः ।
त्वं वा अहमितीत्यत्र स त आत्मेति बोधनात् ॥

126 प्रतीकाधिकरणम् ।

**॥ न प्रतीके न हि सः ॥** 1

473 नात्मत्वेन प्रतीकेषु ध्यानं कार्यं विचक्षणैः ।
उपासितुः प्रतीको हि नात्मेति मनआदिकः ॥

॥ ब्रह्मदृष्टिरुत्कर्षात् ॥ 2

474 मनआदौ ब्रह्मदृष्टिः युक्ता चोत्कर्षतो भवेत् ।
राजदृष्टिस्तु भृत्ये हि फलायाभ्युदयाय च ॥

127 आदित्यादिमत्यधिकरणम् ।

॥ आदित्यादिमतयश्चाङ्ग उपपत्तेः ॥ 1

475 उद्गीथेषु च कर्माङ्गेष्वादित्यादेर्मतिर्भवेत् ।
आदित्यादिर्हि चोद्गीथात् उत्कृष्टो भवतीत्यतः ॥

128 आसीनाधिकरणम् ।

॥ आसीनस्सम्भवात् ॥ 1

476 आसीनो वेदनं कुर्यात् आसीनस्यैव सम्भवात् ।
एकाग्रता तु मनसः नान्यथा सम्भवेदिह ॥

॥ ध्यानाच्च ॥ 2

477 निदिध्यासनशब्देन ध्यानरूपत्वबोधनात् ।
उपासनस्यापेक्षितं चित्तैकाग्र्यं तु सर्वदा ॥

॥ अचलत्वं चापेक्ष्य ॥ 3

478 निश्चलत्वं तु संप्रेक्ष्य पर्वतादिषु दृश्यते ।
ध्यानवाचोयुक्तिरिति ह्यासीनस्यैव तद्भवेत् ॥

॥ स्मरन्ति च ॥ 4

479 तत्रैकाग्र्यं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
इति स्मृत्यापि चैकाग्र्यं उपास्तौ हि विधीयते ॥

॥ यत्रैकाग्रता तत्राविशेषात् ॥ 5

480 यत्रैकाग्र्यं भवेत्तत्र ह्युपासनमिहोच्यते ।
मनोनुकूल इत्येतद्वाक्यादेवाविशेषतः ॥

129 आप्रयाणाधिकरणम् ।

॥ आप्रयाणात् तत्रापि हि दृष्टम् ॥ 1

481 उपासनं तदावृत्तं आप्रयाणात्प्रतीयते ।
आवर्तनीयमित्येव स खल्वेवमिति श्रुतेः ॥

130 तदधिगमाधिकरणम् ।

॥ तदधिगम उत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौ
तद्व्यपदेशात् ॥ 1

482 विद्याप्राप्तौ तु तच्छक्त्या ह्यघयोः परपूर्वयोः ।
न श्लिष्यन्ते प्रदूयन्त इत्यश्लेषविनाशिता ॥

131 इतराधिकरणम् ।

॥ इतरस्याप्येवमसंश्लेषः पाते तु ॥ 1

483 पुण्यस्यापि भवेदेवं अश्लेषश्च विनाशिता।
विद्योपयुक्तपुण्यानां शरीरपतनात्परम्॥

132 अनारब्धकार्याधिकरणम्।

॥ अनारब्धकार्ये एव तु पूर्वे तदवधेः॥ 1

484 अप्रवृत्तफले चैव विद्ययात्र विनश्यतः।
तस्य तावच्चिरमिति प्रारब्धस्यावधिश्रुतेः॥

133 अग्निहोत्राद्यधिकरणम्।

॥ अग्निहोत्रादि तु तत्कार्यायैव तद्दर्शनात्॥ 1

485 अग्निहोत्रादि विदुषा कर्तव्यं यावदायुषम्।
विद्याख्यकार्यवृद्ध्यर्थं यज्ञेनेत्यादिदर्शनात्॥

॥ अतोऽन्यापि ह्येकेषामुभयोः॥ 2

486 साधुकृत्यां सुहृद(:) इत्युभयोः पुण्यकर्मणोः।
अन्यापि प्रतिबद्धा च साधुकृत्या भवेदिति॥

॥ यदेव विद्ययेति हि॥ 3

487 यदेव विद्यया चेति श्रुत्या तदपि सूच्यते।
विद्याविहीनाः क्रतवः प्रतिबद्धफला(:) इति॥

134 इतरक्षपणाधिकरणम्।

॥ भोगेन त्वितरे क्षपयित्वाथ सम्पद्यते ॥ 1

488 आरब्धकार्ये त्वितरे भोगेनैव विनश्यतः ।
अद्य कालान्तरे वापीत्यथ ब्रह्म समश्नुते ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां चतुर्थाध्यायस्य
प्रथमः पादः ॥



## ॥ अथ चतुर्थाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

---

### 135 वागधिकरणम् ।

**॥ वाङ्मनसि दर्शनाच्छब्दाच्च ॥** 1

489 संयोग एव वाचोऽत्र मनसा न भवेल्लयः ।
वागभावे मनोवृत्तेः दर्शनाच्छब्दतोऽपि हि ॥

**॥ अत एव सर्वाण्यनु ॥** 2

490 अनुवाचं त्विन्द्रियाणां संपत्तिर्मनसि श्रुतेः ।
सम्पद्यमानैर्मनसि त्विन्द्रियैरिति शब्दतः ॥

### 136 मनोधिकरणम् ।

**॥ तन्मनः प्राण उत्तरात् ॥** 1

491 सर्वेन्द्रियसमायुक्तं प्राणे संयुज्यते मनः ।
मनः प्राण इति श्रुत्या परया चापि कथ्यते ॥

### 137 अध्यक्षाधिकरणम् ।

**॥ सोऽध्यक्षे तदुपगमादिभ्यः ॥** 1

492 देहाध्यक्षेऽत्र जीवे तु प्राणस्संयुज्यते हि सः ।
उत्क्रामति समायाति भविष्यामीति शब्दतः ॥

138 भूताधिकरणम् ।

॥ भूतेषु तच्छ्रुतेः ॥ 1

493 प्राणश्च जीवसंयुक्तः युक्तस्स्याद्भूतपञ्चके ।
सर्वभूतमयत्वं च जीवस्य श्रुतिराह हि ॥

॥ नैकस्मिन् दर्शयतो हि ॥ 2

494 एकस्मिन्प्राणसंबन्धः तेजसीति न युज्यते ।
कार्याक्षमत्वादेकस्य त्रिवृत्करणशंसनात् ॥

139 आसृत्युपक्रमाधिकरणम् ।

॥ समाना चासृत्युपक्रमादमृतत्वञ्चानुपोष्य ॥ 1

495 नाडीप्रवेशपर्यन्तं समोत्क्रान्तिर्भवेद्द्वयोः ।
शरीरात्यागतो यत्स्यात् अमृतत्वं तदुच्यते ॥

॥ तदापीतेस्संसारव्यपदेशात् ॥ 2

496 अत्र ब्रह्मेति वचनात् ध्यानामृतमिहाह हि ।
सशरीरस्य चाऽऽप्राप्तेः संसारव्यपदेशतः ॥

॥ सूक्ष्मं प्रमाणतश्च तथोपलब्धेः ॥ 3

497 प्रतिब्रूयादिति श्रुत्या सूक्ष्मदेहोपलब्धितः ।
संसारबन्धो नाऽदग्धः ध्यानामृतमिहाश्नुते ॥

॥ नोपमर्देनातः ॥ 4

498 अत्रब्रह्मेति वचनात् अमृतत्वं तु सर्वथा ।
बन्धोपमर्दान्नोदेति ध्यानं चामृतमेव हि ॥

॥ अस्यैव चोपपत्तेरूष्मा ॥ 5

499 सूक्ष्मस्यास्मिन्वर्तमानत्वोपपत्तेश्च तद्गुणः ।
ऊष्मोपलभ्यते चेति मुक्तस्सूक्ष्मेण गच्छति ॥

॥ प्रतिषेधादिति चेन्न शारीरात्स्पष्टो ह्येकेषाम् ॥ 6

500 प्राणोत्क्रान्तिनिषेधाच्चामृतत्वं ह्यत्र चेन्न च ।
जीवान्निषेधस्स्पष्टो हि शरीरान्न निषेधनम ॥

॥ स्मर्यते च ॥ 7

501 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन यान्ति परां गतिम् ।
इति स्मृत्या हि चोत्क्रान्तिः विदुषोऽपि प्रसिद्ध्यति ॥

140 परसम्पत्त्यधिकरणम् ।

॥ तानि परे तथा ह्याह ॥ 1

502 भूतसूक्ष्माणि परमे संपद्यन्ते हृदि स्थिते ।
तेजः परस्यामिति च श्रुत्या चावावगम्यते ॥

141 अविभागाधिकरणम् ।

॥ अविभागो वचनात् ॥ 1

503 अविभागश्च सम्पत्तिः परमात्मनि युज्यते ।
पूर्ववाक्यस्थसम्पत्तिवचनावर्तनादिह ॥

142 तदोकोऽधिकरणम् ।

॥ तदोकोग्रज्वलनं तत्प्रकाशितद्वारो विद्यासामर्थ्यात् तच्छेषगत्यनुस्मृतियोगाच्च हार्दानुगृहीतश्शताधिकया ॥ 1

504 ज्वलिताग्रं भवेत्स्थानं विद्याशक्त्या गतिस्मृतेः ।
मूर्धन्ययैति तद्दृष्टः हार्दाऽऽदर्शितमार्गवान् ॥

143 रश्म्यनुसाराधिकरणम् ।

॥ रश्म्यनुसारी ॥ 1

505 सूर्यस्य रश्मीनुत्क्रान्तस्त्वनुसृत्यैव गच्छति ।
एतैरेवेति वाक्ये च दृश्यते ह्यवधारणम् ॥

144 निशाधिकरणम् ।

॥ निशि नेति चेन्न सम्बन्धस्य यावद्देहभावित्वात् दर्शयति च ॥ 1

506 निशामृतस्य विदुषः ब्रह्मप्राप्तिर्न चेन्न हि ।
आदेहात्कर्मसंबन्धस्त्वतो ब्रह्माप्तिदर्शनात् ॥

145 दक्षिणायनाधिकरणम् ।

॥ अतश्चायनेऽपि दक्षिणे ॥ 1

507 पूर्वोक्तहेतोर्विदुषस्त्वयने दक्षिणेऽपि च ।
मृतस्यापि भवेदेव ब्रह्मप्राप्तिस्तु तत्क्षणात् ॥

॥ योगिनः प्रति स्मर्यते स्मार्ते चैते ॥ 2

508 शुक्लकृष्णे गती चैते योगिनां सर्वदा पुनः ।
अनुसन्धानविषयौ स्मर्यते इति निश्चितम् ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां चतुर्थाध्यायस्य
द्वितीयः पादः ॥

---

## ॥ अथ चतुर्थाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

146 अर्चिराद्यधिकरणम् ।

॥ अर्चिरादिना तत्प्रथितेः ॥ 1

509 एकोऽर्चिरादिस्सर्वत्र ह्युच्यते तेन गच्छति ।
मार्गेणैवेति तस्यैव प्रत्यभिज्ञानतः श्रुतौ ॥

147 वाय्वधिकरणम् ।

॥ वायुमब्दादविशेषविशेषाभ्याम् ॥ 1

510 वायुं संवत्सरादूर्ध्वं गच्छेन्निर्देशतः श्रुतौ ।
देवलोको वायुरिति ह्यविशेषविशेषतः ॥

148 वरुणाधिकरणम् ।

॥ तटितोऽधि वरुणस्संबन्धात् ॥ 1

511 विद्युतोऽनन्तरं त्वत्र निवेश्यो वरुणो भवेत् ।
तटितो मेघवर्तित्वात् संबन्धादिति चोच्यते ॥

149 आतिवाहिकाधिकरणम् ।

॥ आतिवाहिकास्तल्लिङ्गात् ॥ 1

512 एतेऽर्चिरादयस्सर्वे देवता(:) आतिवाहिकाः ।
गच्छन्तं गमयन्तीति लिङ्गादेव पराज्ञया ॥

॥ वैद्युतेनैव ततस्तच्छ्रुतेः ॥ 2

513 ततो हि वैद्युतेनैव विदुषां तु गतिर्भवेत् ।
स एनानिति तेनैव ब्रह्मप्राप्तिश्श्रुतेरिह ॥

150 कार्याधिकरणम् ।

॥ कार्यं बादरिरस्य गत्युपपत्तेः ॥ 1

514 कार्यमेव ह्युपासीनान् नयन्त्यत्रातिवाहिकाः ।
उपपत्या गतेश्चैवं बादरिर्मनुते मुनिः ॥

॥ विशेषितत्वाच्च ॥ 2

515 प्रजापतेस्सभां वेश्म प्रपद्य इति वाक्यतः ।
प्रजापतिमुपासीनान्नयन्त्यत्रातिवाहिकाः ॥

॥ सामीप्यात्तु तद्व्यपदेशः ॥ 3

516 प्रजापतेर्ब्रह्मणश्च सामीप्यात्पितृपुत्रयोः ।
ब्रह्मशब्देन तस्यैव व्यपदेशस्तु युज्यते ॥

॥ कार्यात्यये तदध्यक्षेण सहातः परमभिधानात् ॥ 4

517 ब्रह्मलोकात्यये विद्वान् ब्रह्मणा सह तत्परम् ।
प्राप्नोति ब्रह्म चेत्यादि शंसनाच्च तदुच्यते ॥

॥ स्मृतेश्च ॥ 5

518 ब्रह्मणा सह ते सर्वे सम्प्राप्ते प्रतिसञ्चरे ।
इति स्मृतेश्च धातारं उपासीनान्नयन्ति हि ॥

॥ परं जैमिनिर्मुख्यत्वात् ॥ 6

519 परमेव ह्युपासीनान् नयन्त्यत्रातिवाहिकाः ।
ब्रह्मशब्दस्य तत्रैव मुख्यत्वादिति जैमिनिः ॥

॥ दर्शनाच्च ॥ 7

520 अर्चिरादिकया गत्या ब्रह्मप्राप्तेश्च दर्शनात् ।
परं ज्योतिरिति श्रुत्यां एतदेव हि युज्यते ॥

॥ न च कार्ये प्रत्यभिसन्धिः ॥ 8

521 नैव प्रत्यभिसन्धिश्च कार्ये भवति वै यतः ।
वाक्यशेषपरामर्शाद्बन्धान्मुक्तस्य शंसनात् ॥

॥ अप्रतीकालम्बनान्नयतीति बादरायण उभयथा
च दोषात् तत्क्रतुश्च ॥ 9

522 प्रतीकालम्बनाद्भिन्नान् नयन्तीत्यातिवाहिकाः ।
पूर्वत्र दोषान मनुते तत्क्रतोर्बादरायणः ॥

॥ विशेषं च दर्शयति ॥ 10

523 प्रतीकालम्बनानां तु फलस्याल्पत्वदर्शनात् ।
यावन्नाम्नो गतमिति तद्भिन्नान् गमयन्त्यतः ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां चतुर्थाध्यायस्य
तृतीयः पादः ॥



## ॥ अथ चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

151. सम्पद्याविर्भावाधिकरणम् ।

॥ सम्पद्याविर्भावस्स्वेन शब्दात् ॥ 1

524 परं ब्रह्मोपसंपद्य स्वाविर्भावस्त्विहोच्यते ।
स्वेन रूपेणेति शब्दाद्गुणानां सिद्धता भवेत् ॥

॥ मुक्तः प्रतिज्ञानात् ॥ 2

525 मुक्तस्वरूपमेवात्र स्वशब्देनानुकथ्यते ।
एतं त्वेव ते भूयोऽनुव्याख्यास्यामीति बोधनात् ॥

॥ आत्मा प्रकरणात् ॥ 3

526 आविर्भूतगुणस्त्वत्र जीव(:) इत्यवगम्यते ।
य आत्मेत्याद्युपक्रान्तजीवप्रकरणात्तदा ॥

152 अविभागेन दृष्टत्वाधिकरणम् ।

॥ अविभागेन दृष्टत्वात् ॥ 1

527 ब्रह्मणस्त्वविभागेन स्वात्मानं तु तदानघः ।
मुक्तोऽनुभवतीत्याह चैतदात्म्यमिति श्रुतेः ॥

153 ब्राह्माधिकरणम् ।

॥ ब्राह्मेण जैमिनिरुपन्यासादिभ्यः ॥ 1

528 मुक्तोऽपहतपाप्मत्वमुखैर्ब्रह्मगुणैर्युतः ।
आविर्भवत्युपन्यासात् इति जैमिनिराह हि ॥

॥ चितितन्मात्रेण तदात्मकत्वादित्यौडुलोमिः ॥ 2

529 ज्ञानतन्मात्ररूपेण मुक्त आविर्भवेदिह ।
तन्मात्रस्यैव तादूप्यात् औडुलोमिरिहेच्छति ॥

॥ एवमप्युपन्यासात् पूर्वभावादविरोधं बादरायणः ॥ 3

530 स्वप्रकाशस्य पूर्वोक्तगुणानामपि कीर्तनात् ।
भावाद्विरोधो ह्यनयोः नेत्येवं बादरायणः ॥

154 सङ्कल्पाधिकरणम् ।

॥ सङ्कल्पादेव तच्छ्रुतेः ॥ 1

531 ज्ञात्यादिप्राप्तयस्सर्वास्सङ्कल्पादेव सन्ति हि ।
सङ्कल्पादेव पितरः इत्यादिश्रुतिराह हि ॥

॥ अत एव चानन्याधिपतिः ॥ 2

532 सत्यसङ्कल्पतावत्त्वात् मुक्तस्य परमाप्तितः ।
निषेधविधियोग्यत्वं विद्यते न च तस्य तु ॥

155 अभावाधिकरणम् ।

॥ अभावं बादरिराह ह्येवम् ॥ 1

533 अशरीरं वाव सन्तं इति मुक्तस्य तत्र तु ।
अभावं च शरीरादेः बादरिर्मनुते मुनिः ॥

॥ भावं जैमिनिर्विकल्पामननात् ॥ 2

534 एकधा भवतीत्यादिश्रुत्या मुक्तस्य तत्र च ।
शरीरेन्द्रियसद्भावं जैमिनिर्मनुते मुनिः ॥

॥ द्वादशाहवदुभयविधं बादरायणोऽतः ॥ 3

535 अशरीरं च मुक्तं तु सशरीरं च मन्यते ।
बादरायण आचार्यः द्वादशाहवदेव हि ॥

॥ तन्वभावे सन्ध्यवदुपपत्तेः ॥ 4

536 स्वेन सृष्टशरीरादिकरणाभाववान्यदा ।
तदा स्वप्न इव ब्रह्मसृष्टैः करणवान्भवेत् ॥

॥ भावे जाग्रद्वत् ॥ 5

537 स्वेनैव सृष्टदेहादिभावे जाग्रत एव हि ।
पुरुषस्य यथा भोगः मुक्तस्यापि तथा भवेत् ॥

॥ प्रदीपवदावेशस्तथा हि दर्शयति ॥ 6

538 एकत्रवर्तिदीपस्य प्रभयाऽन्यत्र वर्तनम् ।
यथा तथैव जीवस्य ज्ञानाद्देहान्तरेष्वपि ॥

॥ स्वाप्ययसंपत्त्योरन्यतरापेक्षमाविष्कृतं हि ॥ 7

539 प्राज्ञेनेत्यादिवचनं सुषुप्तौ मरणे तथा ।
अज्ञानमोहौ वदति श्रुत्या ह्याविष्कृतं तथा ॥

156 जगद्व्यापारवर्जाधिकरणम् ।

॥ जगद्व्यापारवर्जं प्रकरणादसन्निहितत्वाच्च ॥ 1

540 जगद्व्यापारवर्जं तन्मुक्तैश्वर्यमिति श्रुतम् ।
ब्रह्मणः प्रक्रमाच्चैव जीवस्यात्राप्यसन्निधेः ॥

॥ प्रत्यक्षोपदेशान्नेति चेन्नाधिकारिकमण्डलस्थोक्तेः ॥ 2

541 नेमांल्लोकानिति श्रुत्या जगद्व्यापार उच्यते ।
आधिकारिकलोकस्थवस्तुभोगो हि कथ्यते ॥

॥ विकारावर्ति च तथा हि स्थितिमाह ॥ 3

542 सविभूति परं ब्रह्म मुक्तोऽनुभवति स्वराट् ।
यदा ह्येवैष(:) इत्यत्र जीवस्य ब्रह्मणि स्थितिः ॥

॥ दर्शयतश्चैवं प्रत्यक्षानुमाने ॥ 4

543 सृष्ट्यादिकं नियमनं परस्येति श्रुतेस्स्मृतेः ।
अहं सर्वस्य तस्माद्वा ह्येतस्मादिति गम्यते ॥

॥ भोगमात्रसाम्यलिङ्गाच्च ॥ 5

544 ब्रह्मणा सह कामानित्यस्मात्लिङ्गाच्च सर्वथा ।
भोगमात्रे ब्रह्मसाम्यं मुक्तानां तु भवेदिति ॥

॥ अनावृत्तिश्शब्दादनावृत्तिश्शब्दात् ॥ 6

545 मुक्तस्यापुनरावृत्तिः शब्दादेवावगम्यते ।
ब्रह्मणोऽपि हि सद्भावे प्रमाणं शब्द एव हि ॥

इति ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिकायां चतुर्थाध्यायस्य
चतुर्थः पादः ॥

इत्थं नरहरिचरणद्वन्द्वैकान्ताखिलात्मभावोऽयम् ।
सूत्रार्थपद्यमालां चक्रे वेदान्तदेशिको यतिराट् ॥

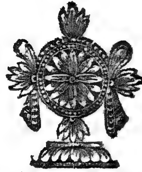
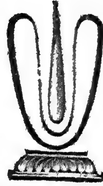
सन्तो विशुद्धधिषणा विमत्सरास्साधुसंगतां सूत्रैः ।
तद्भावकुसुमरम्यां मालामेतां वहन्तु हृदि नित्यम् ॥

इति श्रीमद्वेदमार्गेत्यादिबिरुदावळीमदुराणां श्रीमदहोबिलमठदिव्या-
स्थाने चतुरधिकचत्वारिंशत्संख्यासंख्यातपट्टाभिषेकपरिमण्डितानां
श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्रमहादेशिकानां कृतिषु
ब्रह्मसूत्रार्थपद्यमालिका संपूर्णा ॥



श्रीः





# श्री विशिष्टाद्वैत सिद्धान्त तत्व संग्रहः


ஸம்பத் பிரஸ்

மதுரை

1961

श्रीः

श्रीमते श्रीलक्ष्मीनृसिंह परब्रह्मणे नमः

श्रीमते श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्र महादेशिकाय नमः

# श्री विशिष्टाद्वैत सिद्धान्त तत्व संग्रहः

1 लक्ष्मीनृसिंह संसेव्य गुरुपारम्परीं तथा।
विशिष्टाद्वैत सिद्धान्ते तत्वानां गणनोच्यते ॥

2 एको नारायणः श्रीमान् परंतत्वमितिश्रुतौ ।
जीवाचेतन संयुक्तः तयोरात्मेति निश्चितः ॥

3 नित्यो नारायणः श्रीमान् ज्ञाता ज्ञानस्वरूपतः ।
अनन्तोऽन्तर्बहिश्चापि व्याप्यसर्वंच वर्तते ॥

4 उपास्यः फलदायीच सर्वदोभयलिङ्गवान् ।
मुक्तिदो मुक्तभोग्यश्च सर्वानिष्ट निवर्तकः ॥

5 वैकुण्ठ निलयो विष्णुः श्रीभूनीळापतिः स्वराट् ।
स्वेच्छावतार महितः भक्ताभीष्ट फलप्रदः ॥

6 जीवानित्यास्त्वनन्ताश्च सरूपा ज्ञानिनोमताः ।
ज्ञानस्वरूपाविष्णोस्तु परतन्त्राः प्रकीर्तिताः ॥

7 आदित्यस्य प्रभायद्वत् ज्ञानं जीवात्मनस्तथा ।
स्वयं प्रकाशं द्रव्यंच पृथक् स्थातुं नयुज्यते ॥

8 बद्धे कदाचित्संरुद्धं मुक्तौ सर्व गतं भवेत् ।
प्रकाशयत्याश्रयाय जीवाय विषयान्स्वयम् ॥

9 अणुस्वरूपास्सर्वेपि ह्येकाकारास्सदामताः ।
बद्धा मुक्ताश्च नित्याश्च त्रिधेति परिकीर्तिताः ॥

10 बद्धानांचैव मुक्तानां नित्यानांच पृथक् पृथक् ।
संख्या सर्वत्रनास्तीति ह्यसंख्येया हि ते मताः ॥

11 नित्यानांचैव मुक्तानां वासस्थानं परं पदम् ।
वैकुण्ठमिति यत्रास्ते श्रियासार्धं जगत्पतिः ॥

12 अनेककोटि ब्रह्माण्डेष्वा स्थिताः कर्मिणस्तु ये ।
बद्धास्ते ब्रह्मरुद्रादि कीटान्ता इति चेतनाः ॥

13 नित्यासंकुचित ज्ञानाः नित्यास्ते तुल्य भोगिनः ।
वैकुण्टनिलयाः विष्णुं सदा पश्यन्ति सूरयः ॥

14 भक्त्यावाथ प्रपत्त्यावा विष्णुमाश्रित्य बन्धतः ।
निर्मुक्ता(ः) वैष्णवं धाम प्राप्ता(ः) मुक्ता(ः) इतीरिताः ॥

15 नित्य सूरिगणैस्साकं तुल्यभोगाः परे पदे ।
ब्रह्मणाचापि भोगांस्ते भुञ्जनाश्च भवन्ति हि ॥

16 अनादिकर्मभिर्बद्धाः जायन्ते सर्वयोनिषु ।
पुण्याऽपुण्यानि कर्माणि कुर्वन्तः कारयन्ति च ॥

17 तत्तत्पुण्यफलप्राप्त्यै ब्रह्मेन्द्र वरुणार्चिषाम् ।
प्राप्यानुभूय लोकांश्च जायन्ते सदृशे कुले ॥

18 आराध्य विष्णुं कश्चित्तु ब्रह्मा भवतिशाश्वतः ।
रुद्रो भवति कश्चित्तु कृत्वा यागं ह्यनुत्तमम् ॥

19 शताश्वमेधं कश्चित्तु कृत्वाहीन्द्रो भवत्युत ।
सूर्यश्चन्द्रो यमोऽग्निश्च भवन्त्याराध्य मापतिम् ॥

20 कालेऽनुकूले संप्राप्ते भक्त्यावाथ प्रपत्तितः ।
विष्णुमाश्रित्य गच्छन्ति वैकुण्ठं विष्णुधाम तत् ॥

21 रजस्सत्व तमो युक्ता प्रकृतिस्सापराज्ञया ।
कर्मिणां फलभोगाय परार्था परिणामिनी ॥

22 प्रकृतिस्तु जडा प्रोक्ता ज्ञानहीना ह्यजा मता ।
चतुर्विंशतितत्वात्म परिणामवती सृजौ ॥

23 प्रकृतिश्च महांश्चेति ह्यहंकार इति त्रिधा ।
इन्द्रियाणि दशैकंच भूतसूक्ष्माणि पंच च ॥

24 महाभूतानि पञ्चेति प्राहुस्तत्वार्थ दर्शिनः ।
वायुर्विशेषापन्नस्तु प्राणस्तत्त्वं पृथङ्ग नहि ॥

25 शुद्ध सत्वं ज्ञानमयं नित्यं चैतन्य वर्जितम् ।
भोग्यं विष्णोर्नित्यमुक्त जीवानांचैव सर्वदा ॥

26 शुद्ध सत्वं नित्यमुक्त तन्वादि परिणामवत् ।
ब्रह्मणश्चापि भोगार्थं विरजादि स्वरूपधृत् ॥

27 कालोप्यनादिर्नित्यश्च परिणामीह्यचेतनः ।
कलाकाष्ठामुहूर्तादि दिनपक्षाब्द भेदतः ॥

28 नित्या(:) मुक्ताश्च बद्धाश्च त्रिविधा चेतनं यतः ।
विष्णोश्शरीरं तस्माद्धि विशिष्टाद्वैत मुच्यते ॥

29 एवं तत्वानि निश्चित्य यः पठेत्सततं द्विजः ।
विष्णोः प्रसादात्सर्वत्र भुङ्क्ते भोगाननुत्तमान् ॥

श्रीमते श्रीवण्शठकोप श्रीवेदान्तदेशिकयतीन्द्र महादेशिकाय नमः

